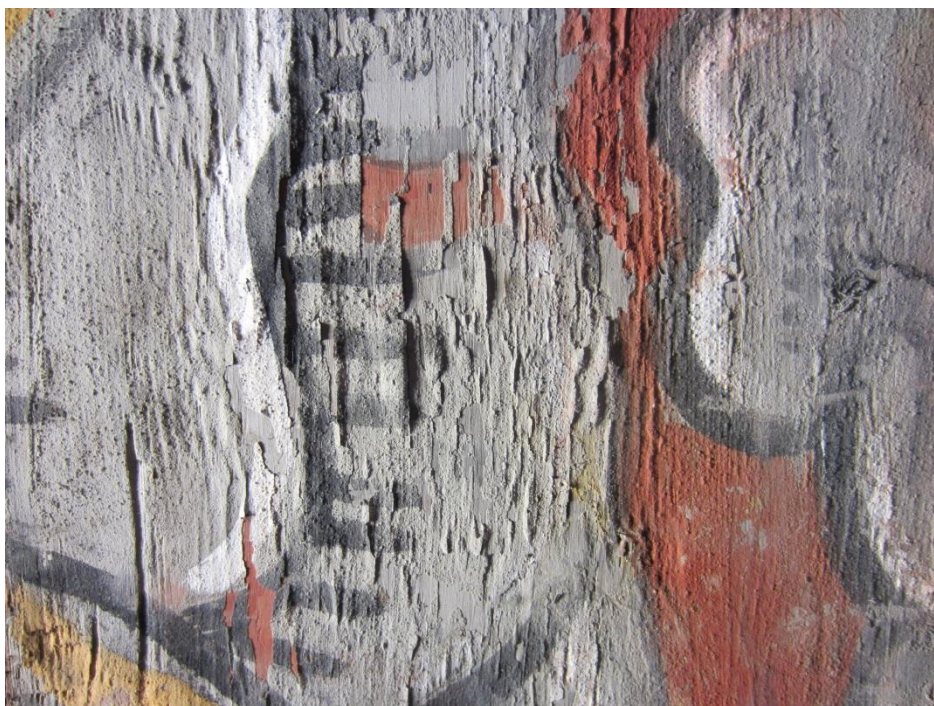




KVERNES STAVKIRKE. AVSLUTTENDE ARBEIDER I INTERIØRET

Kvernes stavkirke, Averøy kommune

Tone Marie Olstad, Karen Mengshoel, Hanne Moltubakk Kempton &
Anne Apalnes Ørnhøi





Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
 Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo
 Telefon: 23 35 50 00
www.niku.no

Tittel Kvernes stavkirke. Avsluttende arbeider i interiøret Kvernes stavkirke, Averøy kommune	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 136/2013	Publiseringsdato 14.11.2013
	Prosjektnummer 15621062	Oppdragstidspunkt Juni-desember 2013
	Forsidebilde To lag dekor på nordveggen i skipet - før behandling i 2013. Foto: NIKU	
Forfatter(e) Tone Marie Olstad, Karen Mengshoel, Hanne Moltubakk Kempton & Anne Apalnes Ørnhøi	Sider Med vedlegg 65	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Konservering	

Prosjektleder Tone Marie Olstad
Prosjektmedarbeider(e) Karen Mengshoel, Anne Apalnes Ørnhøi, Hanne Moltubakk Kempton, Merete Winness. Fotograf Birger Lindstad.
Kvalitetssikrer Merete Winness

Oppdragsgiver(e) Riksantikvaren

<p>Sammendrag</p> <p>Rapporten er skrevet etter NIKUs arbeid i kirken i perioden 2.-11.september 2013. Behandling, vurdering og undersøkelse er beskrevet for dekoren på vegger i skipet og i dåpshuset, for kongemonogrammet på korskillet og for døra mot syd i koret. Videre beskrives resultatene for vurdering av tidligere behandlede gjenstander.</p>
--

Emneord Stavkirker, limfarge, limfargemalerier, konsolidering
--

Avdelingsleder

Merete Winness

Forord

NIKU har arbeidet med interiøret og gjenstandene i Kvernes kirke på oppdrag fra Riksantikvaren gjennom flere prosjekter i perioden 2011-2013. Prosjektene har ligget under Riksantikvarens Stavkirkeprogram. Dette arbeidet er nå avsluttet. Noen gjenstander er behandlet ved NIKUs konserveringsatelier, men mye arbeid er gjort i kirken. Det foreligger rapporter og fotodokumentasjon etter arbeidet. Dette oppbevares i Riksantikvarens arkiv.

Formidling av interiøret er en viktig oppgave som må balanseres mot bevaring.¹ Opp mot 10000 besøkende årlig er svært mange sett i forhold til antall brukere den gang kirken var i vanlig bruk. Dagens besøkende beveger seg gjennom kirkerommet i flokk i større grad enn man tidligere gjorde, selv om guidene i Kvernes kirke er flinke til å plassere store grupper inn i benkene. De som sitter i benkene sliter på veggdekoren, selv om guidene sier fra at de ikke skal sette seg inntil veggen.

Bruk, formidling og bevaring er det muligens kunst som hele tiden krever årvåkenhet både fra den som har det daglige ansvaret og fra den som sitter med det formelle ansvaret.

Å hindre lysinnfall i størst mulig grad er et enkelt bevaringstiltak. Rullgardiner – eller annen type blanding bør komme på plass snarest mulig.

Lange dørmatter ved alle innganger er et annet enkelt tiltak for å hindre støv inn i kirkerommet og slitasje på gulvene på grunn av at småsten og annet trekkes med inn. Dersom mattene ligger inne på gulvet i våpenhus eller inngangspartiet ved koret, må mattene ha tett bunn.

Kvaliteten på limfargedekoren på veggene i koret er usedvanlig høy. Dette er det vanskelig å oppfatte for en besøkende til kirka, ettersom dekoren er slitt, og har vært overmalt og avdekket.. Guidene peker på Judaskysset for å formidle dekoren. Basert på foto burde det lages en brosjyre som forklarer historien som er malt på korveggene. Økt kunnskap om dekoren vil øke forståelsen av denne unike 1600-tallsdekoren og øke respekten for denne delen av det dekorerte interiøret.



«Judaskysset» på sydveggen i koret er ett av motivene som fortsatt kan leses av denne unike dekoren.

¹ Se: 2.9 Anbefalte tiltak for interiøret i Kvernes i NIKU oppdragsrapport 192/2012 (Olstad 2012). Se også NIKU oppdragsrapport 24/2013 (Olstad 2013).

Innholdsfortegnelse

1	Introduksjon	7
1.1	Bakgrunn	7
1.2	Dokumentasjon	7
1.3	Undersøkelser	7
1.4	Rapporten.....	7
2	De enkelte behandlede gjenstandene og elementene i interiøret	8
3	Limfargedekor i skip og dåpshus	8
3.1	Datering og attribuering av dekoren	8
3.2	Beskrivelse av dekoren	12
3.2.1	Maleteknikk	12
3.2.2	Dekorens formspråk	13
3.3	Tilstand	16
3.3.1	Dekor i skip	16
3.3.2	Dekor i dåpshus	17
3.3.3	Oppmaling av dekoren i dåpshuset?	19
3.3.4	Sekundær dekor og deloppmalinger i skipet.....	20
3.4	Tidligere behandling	21
3.5	Er den nåværende dekoren den opprinnelige?.....	21
3.6	Behandling av dekoren i skipet	22
3.6.1	Vurdering for behandling av dekoren	22
3.6.2	Behandling.....	22
3.6.3	Behandlede områder	22
3.6.4	Kommentar til behandlingen.....	23
3.7	Behandling av dekoren i dåpshuset	25
3.7.1	Beslutning om konsolidering i dåpshuset.....	26
3.7.2	Behandlede områder	26
4	Kongemonogrammet på kors skillet	27
4.1.1	Beskrivelse	27
4.1.2	Tidligere behandling	27
4.1.3	Tilstand og behandling i 2013.....	27
4.1.4	Kommentar til tilstanden og etterbehandlingen.....	28
5	Krusifiks på kors skillet.....	29
5.1.1	Tidligere behandling	29
5.2	Beskrivelse	30
5.2.1	Manglende eller skadede deler	31
5.2.2	Plassering av krusifikset.....	31
5.2.3	Maling og fargebruk	32
5.3	Tilstand	33
5.4	Behandling.....	33
5.4.1	Rensing	33
5.4.2	Konsolidering.....	33
6	Altertavlen	34
6.1	Tilstand	34
6.2	Tiltak	34
7	Prekestol.....	34
7.1	Tiltak	34
8	Epitafiet i koret. Tilstandsvurdering	34
8.1	Tilstand	34
8.2	Tiltak	35

9	Epitafiet i skipet	36
9.1	Tilstand	36
9.2	Tiltak	36
10	Våpenskjold	37
10.1	Våpenskjold ved prekestol	37
10.2	Våpenskjold på korskillet.....	37
10.2.1	Tiltak	37
11	Dør i korets sydvegg	38
11.1	Behandling i 2013	38
11.1.1	Anvendt metode ved rekonsolidering av dekoren på døra.....	38
12	Døpefont med dåpshimmel.....	40
12.1	Tiltak	40
13	Annet	41
13.1	Korskillet.....	41
13.1.1	Deler av korskilledører gjenbrukt i skipet	43
13.2	Gjenbrukt materiale i benkevange.....	44
14	Litteratur og arkivalia:	45
15	Vedlegg.....	46
15.1	Vedlegg 1 Røntgenfluorescens (XRF).....	46
15.2	Vedlegg 2. Materialprøver.....	51
15.3	Vedlegg 3. Anvendte materialer.....	54
15.4	Vedlegg 4. Konsoliderte områder i limfargedekoren	55
15.4.1	Konsoliderte områder i dåpshus	55
15.4.2	Konsoliderte områder i skip	56
15.5	Vedlegg 5. Tidligere vurdering og behandling av kongemonogrammet	62



Kvernes stavkirke, sett fra øst. 2013

1 Introduksjon

1.1 Bakgrunn

Prosjektet ligger inn under Riksantikvarens Stavkirkeprogram.

I perioden 8. mars til 10.mars 2011 ble det utført en tilstandsvurdering i Kvernes stavkirke av Norsk Institutt for Kulturminneforskning (NIKU) på oppdrag fra Riksantikvaren. Tilstandsvurderingen kategoriserer inventaret i fire kategorier; 0-3. De objektene som faller inn under kategori 2 og 3 har behov for behandling; kategori 3 har større behov enn kategori 2. En forholdsvis stor del av inventaret ble kategorisert i kategori 2 og 3. Derfor ble det i den samme perioden utført et forprosjekt for behandling av utvalgte gjenstander innenfor de to kategoriene. Se NIKU oppdragsrapporter 76/2011(Stein 2011) og 79/2011(Olstad 2011).

I juni 2011 påbegynte NIKU konserveringen i stavkirken og enkelte elementer i interiøret ble hentet inn til NIKU for behandling (Olstad et al.2011, Spaarshuh 2012). NIKUs konservatorer arbeidet i stavkirken i 2012 (Olstad & Kaun 2012). Arbeidet i 2013 avslutter konservatorenes arbeid i Kvernes stavkirke for denne gangen.

1.2 Dokumentasjon

Konservatorene har tatt detaljbilder før og under prosessen. Fotograf Birger Lindstad har dokumentert interiøret etter NIKUs arbeid. Et representativt utvalg av NIKUs bilder overføres til Riksantikvarens bildearkiv. Lindstads dokumentasjon leveres Riksantikvaren.

1.3 Undersøkelser

I tillegg til vanlige undersøkelser med sidelys og lupe av de aktuelle gjenstandene og overflatene, er det gjort undersøkelser ved hjelp av XRF² av den gule fargen i veggdekoren i skipet. Se vedlegg 1. Malingprøver fra dekoren i skipet er vurdert. Se vedlegg 2.

1.4 Rapporten

Rapporten presenterer den enkelte behandlede eller undersøkte gjenstand/dekor med en kort beskrivelse, og hvilke tiltak som er gjennomført eller foreslås gjennomført.

Fotografier i rapporten er tatt av NIKU om ikke annet er nevnt.

² X-Ray Fluorescence (XRF). Kun deler av denne undersøkelsen er belastet prosjektet.

2 De enkelte behandlede gjenstandene og elementene i interiøret

Gjenstander som ble kontrollert, vurdert eller behandlet i 2013:

Gjenstand/Element	Kontrollert tidligere behandling. Kun de deler som kunne nås uten stillas er vurdert.	Vurdert for eventuell behandling	Behandlet	Enkelte små områder med løsmaling er festet
Dekor på vegger, skip			X	
Kongemonogram på korskillet	X ³		X	
Krusifiks over korskillet		X	X	
Altertavlen, - 1600-tallsomrammingen	X			X
Det sentrale senmiddelalder-alterskapet i altertavlen	X			
Prekestol. Ikke prekestolhimlingen.	X			
Eptafium i kor	X			X
Epitafium i skip		X		
Våpenskjold i korskillet, 2 stykker	X			X
Våpenskjold ved prekestol	X			
Dør i korets sydvegg	X	X	X	
Døpefont og «dåpshimmel» i dåpshuset			X	

Anvendte materialer for behandlingen i 2013 er beskrevet i vedlegg 3.

3 Limfargedekor i skip og dåpshus

3.1 Datering og attribuering av dekoren

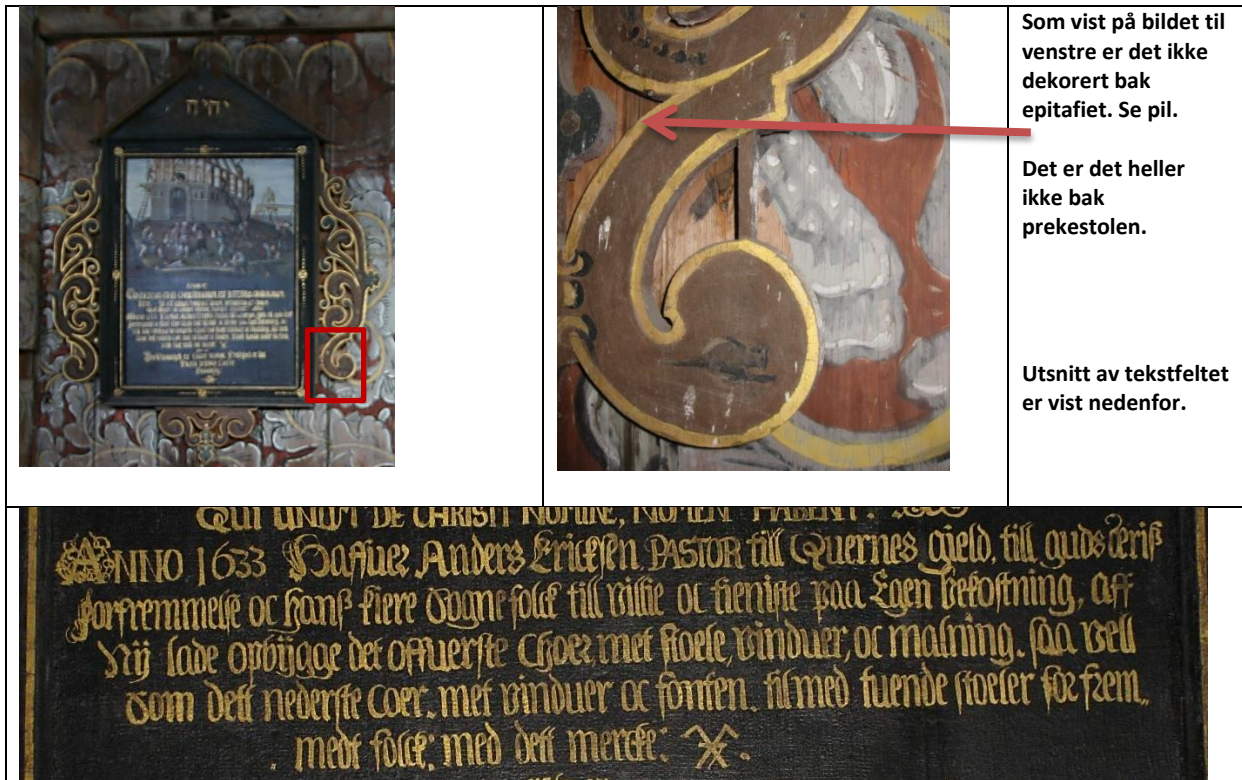
Dekoren må være malt etter 1633 og før 1773-75.

Dekoren er malt etter 1633

Det er antatt at dåpshuset og skipet ble dekorert samtidig og det er usikkert når dette ble gjort. Kirken fikk dåpshuset mot vest og det nåværende koret i 1633 ifølge epitafiet som henger på nordveggen i skipet. I følge innskrift på epitafiet ble koret og våpenhuset bekostet av « *Anders Ericksen Pastor till Quernes Gield*», som «*paa Egen bekostning aff ny lade oppbygge det offuerste Choer med stoele, vinduer, oc malning, saa well som dett nederste coer, med vinduer oc fonten*». Se foto nedenfor. Epitafiets innskrift gir ingen informasjon om malerarbeider i dåpshus eller skip.

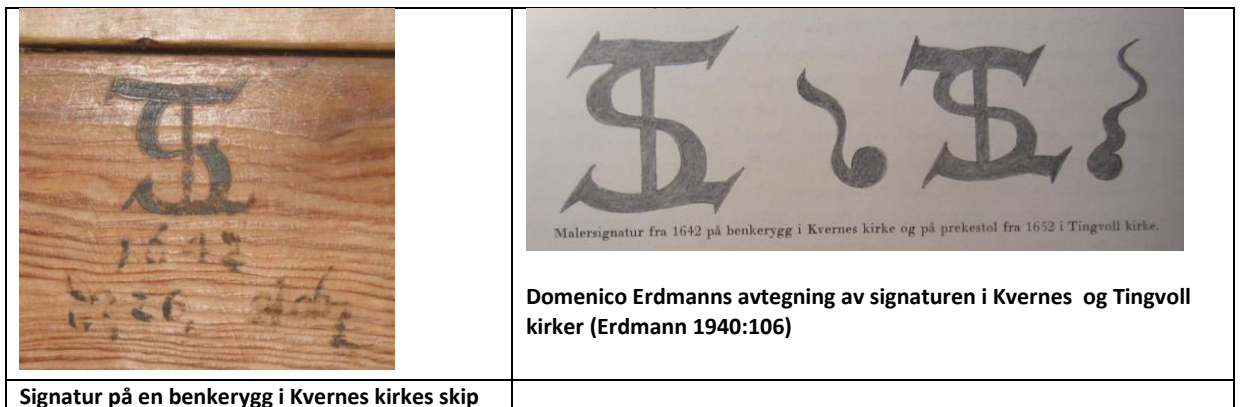
³ Vurdert og behandlet fra stillas.

Dekoren er malt etter at epitafiet er hengt opp på veggen. Dette er sannsynligvis gjort i 1633. Det er ikke malt bak epitafiet. Det er heller ikke malt bak prekestolen.⁴



Dekoren kan være malt 1642

En signatur med årstallet 1642 finnes på en benkerygg i skipet i Kvernes (se foto nedenfor). Domenico Erdmann mener dette er en malersignatur fordi han har avdekket samme signatur, men med årstallet 1652, på Tingvoll kirkes prekestol.



Dekoren kan være malt før 1648

Dekoren er malt før galleriet er satt opp på nordveggen. Stolpen som nå står omtrent midt i skipet og som opprinnelig bar deler av galleriet har skåret inn årstallet 1648. Dersom 1648 er datering av oppsetting av galleriet, må dekoren være malt før 1648. Ola Storsletten skriver i «En reise gjennom

⁴ Prekestolen er ifølge arkivalia i Riksantikvarens arkiv, skaffet til kirken av presten Anders Eriksen i 1630-40-årene.

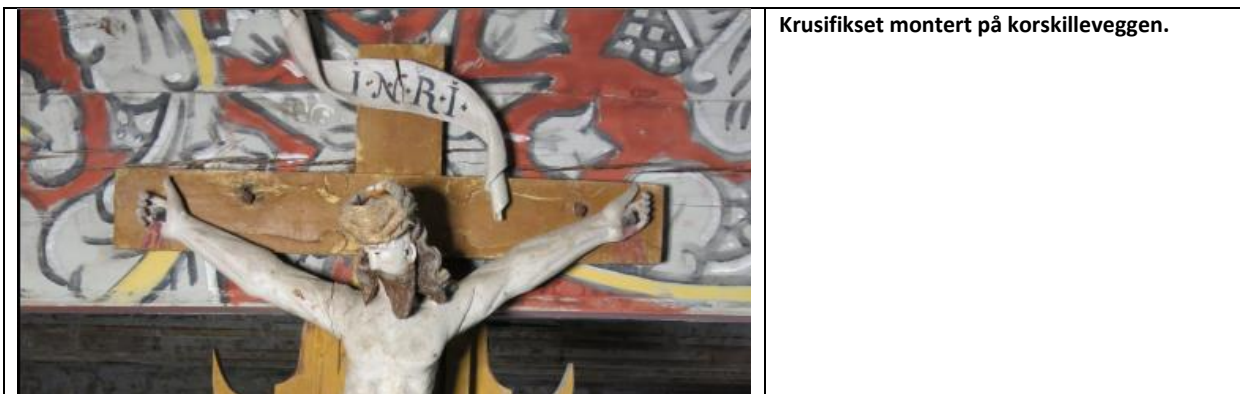
Norsk Byggekunst»(Forseth 1994) at galleriet på nordveggen skal være satt opp i 1767.⁵ Det er ikke funnet sikker informasjon for når galleriet er satt opp. Det ble tatt ned på slutten av 1800-tallet (Storsletten 1994).

Dekoren kan være malt før 1703

Riksantikvarens arkiv finnes det avskrift av Kvernes kirkes regnskaper for perioden 1641-1722. Det er ikke bevart regnskaper for alle årene i denne perioden.⁶ I regnskapet for 1703-06 står det: Til kirkens staffering er givet av hr (?) Jacob Nissen⁷ 10 Daler. Staffering betyr sannsynligvis innendørs dekormaling, men NIKU mener at 10 daler ikke dekket kostnadene for dekoren i skipet og dåpshuset, så dette må være en annen staffering.⁸ Dersom dette er summen for oppmaling av felt 2 på nordveggen, regnet fra vest, må dekoren være malt før 1703.

Dekoren kan være malt før 1733

Dekoren er malt før krusifikset ble plassert på vestsiden av korskillet. Dette kan ha skjedd i forbindelse med plassering av kongemonogrammet som er datert til 1733.⁹



Dekoren er malt før 1773-75

Gerhard Schøning skriver i sin «Reise gjennom en deel av Norge i de aar 1773,1774,1775»(Schøning 1910) at det i kirken « ...som er malet med Vand-Farve og Løv-Værk, er opsat en Tavle...». I

Hvem har malt dekoren?

Erdmann har flere forslag til hvem maleren kan være: Salomon von Haven¹⁰ eller Seth Bogarth. Han tviler på at maleren er Johan Hansson Contrafeier¹¹ som Brodahl¹² vil ha det til å være.

⁵ Han oppgir ingen kilde for denne informasjonen.

⁶ Avskriften er merket med Kirkeregnskaper i Riksarkivet. Det er usikkert hvem som har transkribert regnskapene, men det er sannsynligvis Brodahl.

⁷ Sannsynligvis herr Jacob Nissen Angell, <http://nermo.org/slekt/d0010/g0000042.html> (30.09.13).

⁸ Summen er diskutert med malerikonservator Jon Brønne som har arbeidet mye med maleregnskaper. Han støtter antakelsen om at dette ikke dekker kostnaden for et så stort malearbeid.





⁹ Se kapittel 4 om kongemonogrammet i denne rapporten

¹⁰ For mer informasjon om ham, se: http://snl.no/Salomon_von_Haven (01.10.13)

¹¹ Seth Bogarth og Johan Hansson Contrafeier er begge fra Trondheim og virksomme i samme periode. http://no.wikipedia.org/wiki/Johan_Contrafeier (01.10.13)

¹² Overlærer Johan Ernst Olaus Brodahl (1871-1948) var født i Rennesøy i Rogaland. Foreldrene var sokneprest Peter Marius Brodahl og Johanne Marie Henriette Bull. Brodahl tok teologisk embetseksamen i 1894, men tok ikke det praktiske seminar, og praktiserte aldri som prest. Han hadde flere lærerposter; på Lillehammer 1900, Bodø 1905, Hamar 1915 og Trondheim fra 1917. Som student skrev Brodahl blant annet fortellinger for barn

Erdmann mener at samme maler har dekorert Rødven og Kvernes (Erdmann 1940). Selv om deler av dekoren i skipet i Kvernes har den samme frodigheten som i Rødven, vurderer NIKU dette, på rent stilistisk grunnlag, som usannsynlig. Da er det mer sannsynlig, som Erdmann også sier at det er en sammenheng mellom dekoren i Raulåna i Oppdal og dekoren i Kvernes. NIKU har ikke funnet informasjon som kan bekrefte eller avkreftede Erdmanns tanker omkring attribusjonen.

	<p>Tak- og veggdekorasjon fra omkring 1675 i Raulåna, Oppdal. Bildet er hentet fra Erdmanns bok (Erdmann 1940). Erdmann mener dette er malt av Seth Bogarth.</p> 
	
<p>Kvernes stavkirke. Detalj fra felt 3 på nordvegg til sammenligning med dekoren i Raulåna</p>	<p>Kvernes stavkirke. Detalj fra felt 3 på sydvegg til sammenligning med dekoren i Raulåna</p>

(en del ble utgitt 1897, "Lek og liv"). Han skrev også historiske tablåer osv.

Ved siden av sitt arbeid som lærer drev Brodahl med historisk forskning. Hans hovedemner var kunsthistorie, håndverkshistorie og personalhistorie, vesentlig fra Trondheim, men også fra Trøndelag eller og fra Nordland. Resultatene av forskningen utga han i spredte småskrifter og avisartikler. Hans største arbeid var 5 binds verket om Trondhjems guldsmeder, som ble utgitt i årene 1923-1948.

[http://www.arkivportalen.no/side/arkiv/detaljer?arkivId=no-a1450-08000000023605\(091013\)](http://www.arkivportalen.no/side/arkiv/detaljer?arkivId=no-a1450-08000000023605(091013))

3.2 Beskrivelse av dekoren

3.2.1 Maleteknikk

Dekoren har fem farger: grått, sort, hvitt, gult og brunrødt. Pigmentene er ikke analysert, men det er sannsynligvis brukt trekullsort (?), gul oker, kritt/blyhvitt og jernoksidrød i varianter. Dekoren ser ut til å være malt på følgende måte:

En lys grå farge er lagt opp. Denne er malt ned til labanken som bærer benkeryggene, over alle veggfelt i skipet og opp til himlingen. Det er sannsynligvis den samme grå bakgrunnsfargen som er malt i himling og på bjelker. Dette er ikke nærmere undersøkt ettersom NIKU ikke har arbeidet i himlingen. Elementene i dekoren på himlingsbordene er de samme som på veggen.

Det er generelt ikke funnet spor etter undertegning eller markeringer for å kunne disponere flaten. På stokkene inn mot koret og under prekestolen kan det være rester av hjelpelinjer for rankene. Dette er usikkert. Se foto nedenfor.



Dekor på stokkene inn mot koret. Usikre hjelpelinjer for rankene er markert med røde piler.



Sydvegg under prekestol. Piler markerer mulige hjelpelinjer.

På den lys grå bunnen er dekorens detaljer og konturer trukket opp med sort. Forholdet mellom bindemiddel og pigment varierer. Noen steder er den sorte fargen nærmest laserende og den har rent

på veggen. Deretter er hvite detaljer og konturer lagt opp. Den hvite fargen er generelt forholdsvis tykk og pastost lagt opp. Det er generelt brukt mer pigment/fyllstoff i denne fargen enn i den sorte. Den gule nerven i rankene er lagt opp og til slutt er den røde fargen mellom rankene påført. Den gule fargen er generelt lagt opp som en dekkende farge, mens den røde varierer på samme måte som den sorte. Fargene varierer fra område til område på veggen. Dette gjelder særlig den røde fargen. Det er sannsynligvis ikke blandet tilstrekkelig farge til hele dekoren på en gang, slik at det kunne bli noe avvik i fargene fra blanding til blanding.

Bindemiddelet er lim. Det er ikke gjort analyser for å finne ut type lim, eller om det er tilsetninger til limet.

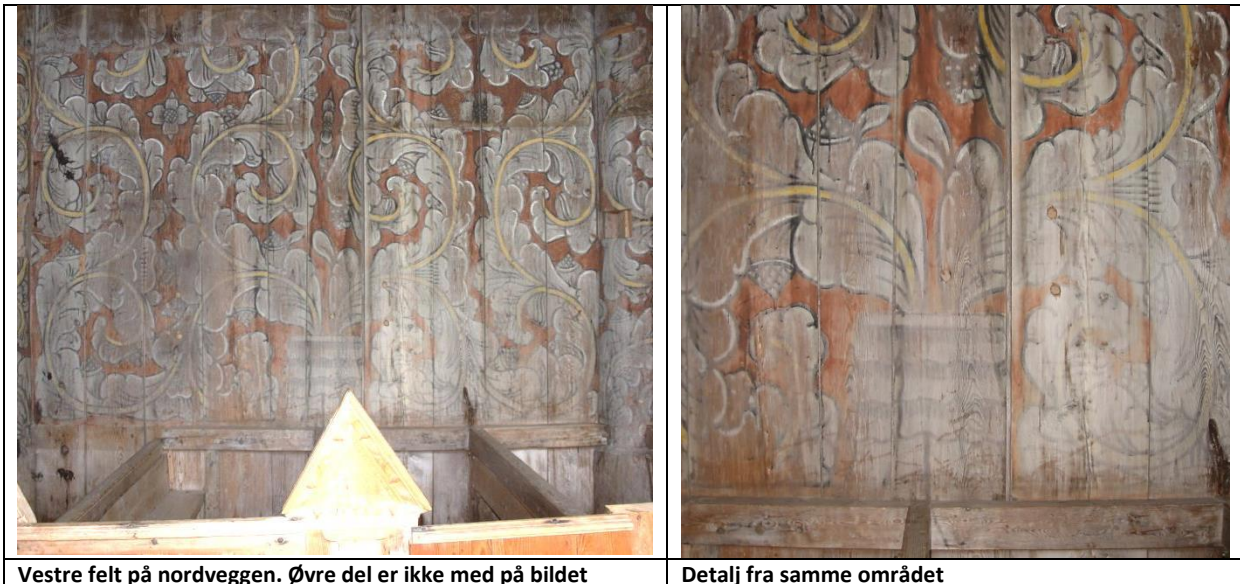
3.2.2 Dekorens formspråk

Skipet

Nordveggen er delt inn i fire dekorfelt. To ranker vokser ut av en krukke som er sentralt plassert i hvert veggfelt. Hver ranke deler seg slik at det i hvert felt er plassert 4 ranker i bredden. Dekoren er bygget opp på samme måte fra felt til felt, men ingen av feltene er like. De to feltene mot øst har forholdsvis stor likhet, mens feltet mot vest skiller seg fra de øvrige. Sydveggen er inndelt på samme måte som nordveggen: også her skiller det vestre feltet seg mest fra de øvrige.

Hver stav er dekorert som en enhet for seg.

Dekoren på veggene og på himlingsbordene har det samme uttrykket og den samme fargebruken, men er ikke identiske. Takbjelkene har andre motiver i dekoren enn himlingsbordene. Dekoren varierer så pass mye fra område til område at det er nærliggende å tenke at flere personer har vært i arbeid.



Vestre felt på nordveggen. Øvre del er ikke med på bildet

Detalj fra samme området



Østre felt på nordveggen



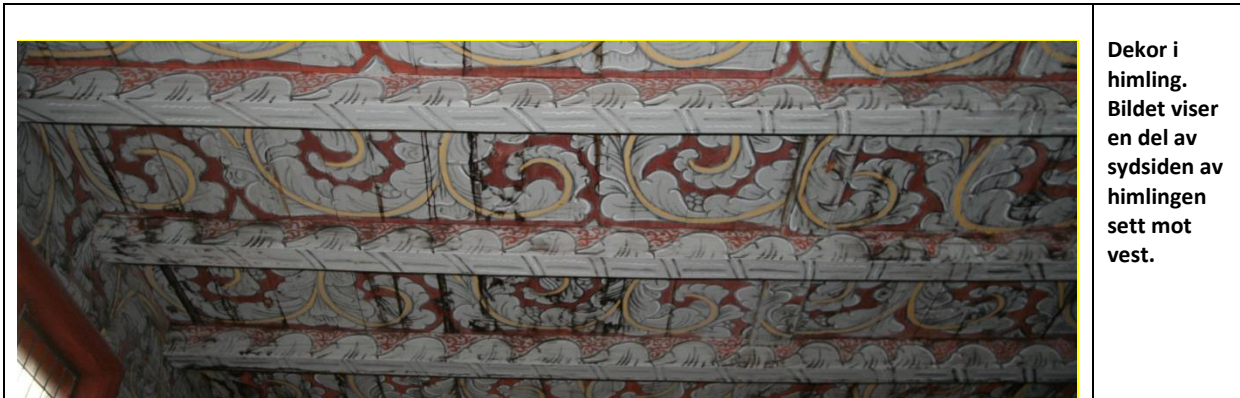
Detalj fra samme området. Legg merke til at krukkene som dekoren vokser ut av er forskjellige.



Nordvegg i dåpshuset, nedre del. Dekoren vokser ut av en krukke som er sentralt plassert på hver av de tre dekorerte veggene. Dekoren er den samme som i skipet, men rankene er større, mindre stramme og «vokser friere» enn i skipet.



Vestvegg i koret med tydelig slitasje etter tidligere benk langs veggen.



3.3 Tilstand

3.3.1 Dekor i skip

Den besøkende i Kvernes kirke vil nok oppleve dekoren som godt bevart. Dette skyldes trolig at dekorelementer er bevart på alle veggene. Dekoren er preget av langvarige og mange vannlekkasjer og av bruksslitasje. Den er både slitt og bindemiddelfattig, og det er også observert oppskallinger i malinglaget. Dekorens tilstand varierer fra område til område. Dekoren er ikke påfallende støvete.¹³ Fargene er bevart i varierende grad. Det er ikke funnet rester av blekede farger, så det er ingen grunn til å anta at dekorens opprinnelig uttrykk har vært mye annerledes enn dagens uttrykk, bortsett fra at fargene har vært klarere og renere. Den hvite fargen har tålt vann og slitasje dårlig. Den sorte fargen er blitt nærmest borte på en del områder med vannlekkasje. Slitasjen og fuktigheten har bidratt til variasjonen i fargene fra område til område.



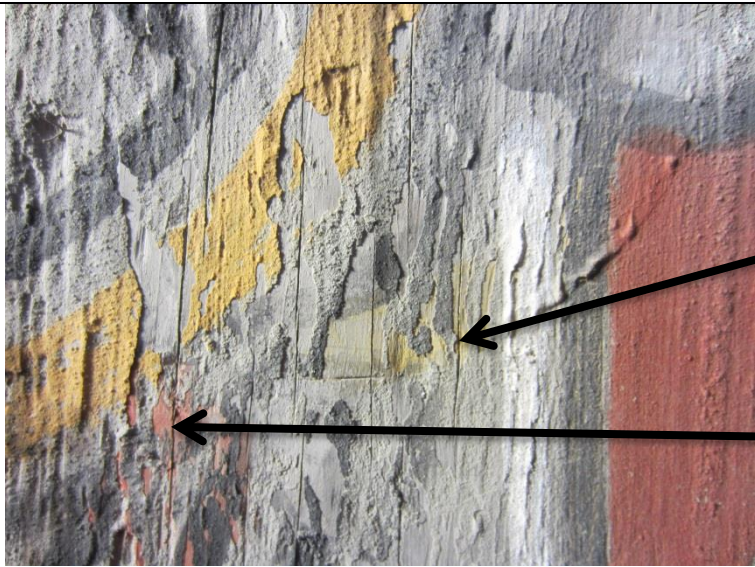
På sydveggen er nesten alle deler av dekoren skadet av vann-lekkasjer, både fra taket og fra vinduene. I de nedre delene av veggene er dekoren slitt vekk på grunn av bruk av benkene, også under prestefamiliens stol sydvest i skipet.

Galleriet på nordveggen av skipet har medført skader i dekoren. Galleriet løp fra vestveggen til midt på staven mellom felt tre og fire regnet fra vest. Det er uttak i stavene etter bærekonstruksjoner. Rester blå trolig oljebasert maling, som er vurdert til å være fra gallerifronten, ligger på midtstolpen i skipet og på staven mellom felt tre og fire regnet fra vest. Ved felt 2 på nordveggen har det vært et lavere podium på galleriet. Dette kan ha hatt forbindelse med trappa. Bruk av galleriet har ført til stor slitasje på dekoren.

Det er en avslitt horisontal linje der galleriet har vært festet i veggen. Over denne er dekoren flere steder skitten og skadet av fottøy. Deretter følger en horisontal linje som markerer sittebenken. Over denne, i øvre del av veggene er dekoren nærmest slitt bort på grunn av bruk av benkene.

På nordveggen har det vært vannlekkasjer, men i mindre omfang, bortsett fra i felt to hvor dekoren er vasket bort på mer enn to veggbord

¹³ Mangel på støv skyldes nok at det er trekk i kirka

	
<p>Dette er del av den opprinnelige dekoren på nordveggen. Det er slitasjemerker etter bjelken som har festet galleriet, - markert med grønn pil – og slitasje over galleriveggen, markert med blå pil. Legg også merke til innfellingen i staven.</p> <p>Den sorte fargen er preget av langvarig fuktpåvirkning og over galleriveggen er malingen meget slitt, men konserveringstilstanden er vurdert som god.</p>	<p>Søl etter blåmaling påført galleriet viser at dekoren er den opprinnelige, eller i alle fall malt før galleriet ble satt opp. Dette er samme staven som på bildet over. Galleriet gikk fra denne staven og vestover.</p> <p>Vi ser at den røde fargen er malt inntil de grå rankene.</p>
	<p>Detalj fra veggfelt to på nordveggen før konsolidering. Den underliggende dekoren sees i utfallene i den synlige dekoren og som forhøyninger i overflaten.</p> <p>Gul underliggende dekor.</p> <p>Rød underliggende dekor.</p>

Nede på veggene er dekoren nærmest slitt bort på grunn av bruk av benkene. Fuktpåvirkningen og trolig også den generelt høye fuktigheten i kirka har ført til nedbrytning av bindemiddelet. Malingen smitter. Dette er spesielt på nordveggen. Det er funnet små oppskallinger i den hvite og den gule fargen. Kun i felt to på nordveggen, hvor det ligger to lag dekor, er det store oppskallingen i hele malinglaget.

3.3.2 Dekor i dåpshus

Dekoren i dåpshuset er meget slitt og bleket. Bevaringstilstanden er dårligere enn for dekoren i skipet, mens konserveringstilstanden er omtrent den samme. På nordveggen er det for det meste

nærmest kun innfarging av treverket som er tilbake. Kun i små områder kan maling som struktur sees på veggen. Vestveggen tilstand er omtrent som nordveggen, mens det på sydveggen, der dekoren ikke er ødelagt av vannlekkasjer, er noe mer maling bevart. Nedbrytningen av dekoren i dåpshuset skyldes en kombinasjon av fukt- og lyspåvirkning, og at denne delen av bygningen har vært i meget dårlig stand, slik at fukt har trengt inn. Dekoren er slitt som om dette skulle vært en utendørs dekor.¹⁴



Øvre, østre del av dekoren på nordveggen i dåpshuset. Den har forholdsvis mye ripeskader og en del sekundær tekst. Ett eksempel er vist på detaljen nedenfor



Til venstre: Detalj med skrift på veggen. Legg merke til overgangen mellom malt og umalt område oppe på bordet.

Nedenfor: Detalj fra vestveggen i dåpshuset som viser hvorledes dekoren nærmes ligger som en innfarging av treverket, men hvor noe av den grå fargen er synlig som malt struktur midt i bildet. Den gule er her, som ett av de få stedene i dåpshuset, ett markert penselstrøk og rester av den pastose hvite er bevart.



¹⁴ Kirkeregnskapene viser at det ofte har vært vindusreparasjoner. Gjentatte perioder med ødelagte vinduer kan ha bidratt til den type slitasje vi finner i dåpshuset.

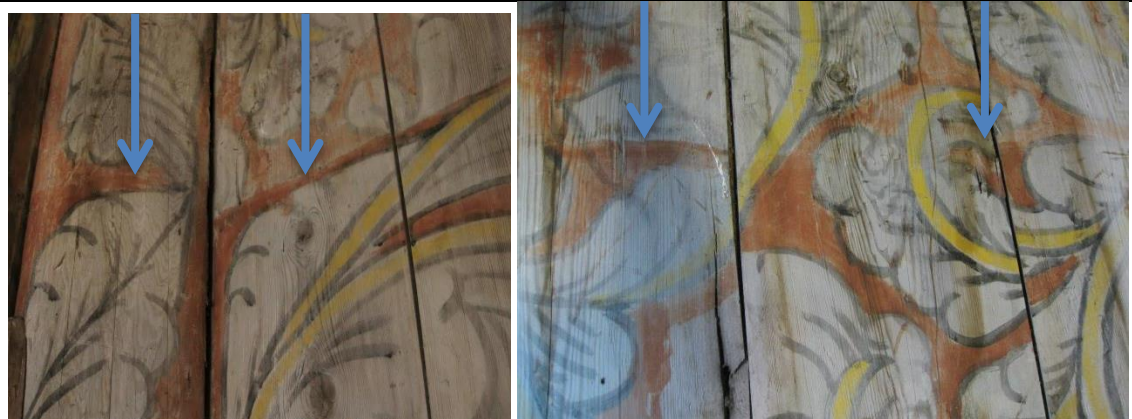
3.3.3 Oppmaling av dekoren i dåpshuset?

NIKU mener at den røde bakgrunnsfargen er sekundært malt opp på deler av vestveggen.

På vestveggen er det funnet to lag rød maling i enkelte områder og det er malt opp til ett eller annet som har vært festet på veggen.



Vestveggen. Det går et horisontalt skille opp på veggen markert med den blå pilen. Det samme skillet går et stykke over på nordveggen. Nede på veggen er det slitasje etter bruk, det er spor etter en lav benk langs vestveggen.



Detaljer fra vestveggen som viser oppmaling til en gitt høyde markert med blå piler. Dette kan ikke markere et galleri, da ville det vært bruksslitasje på veggen over denne linja.

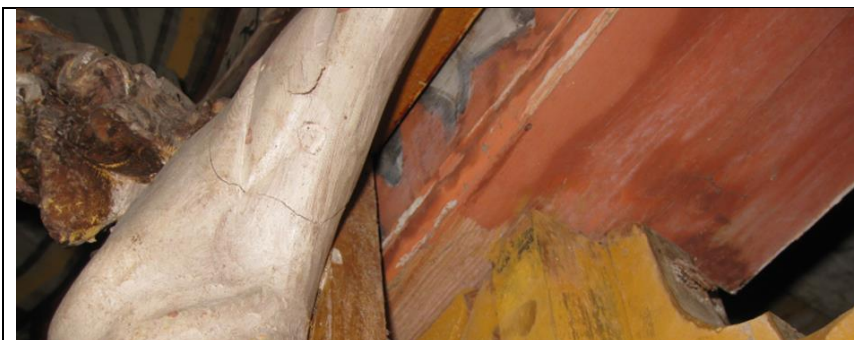
3.3.4 Sekundær dekor og deloppmalinger i skipet

Dekoren i felt 2 på nordveggen er malt opp.¹⁵ Dette er gjort før den store vannlekkasjen som nærmest har vasket malingen av veggen kom. Den sekundære malingen er påført før galleriet ble satt opp og ser ut til å ligge cirka 230 cm oppover på veggen fra nedre kant av det malte området.¹⁶



Nordvegg, felt 2 fra vest. To lag dekor av samme type er observert i dette feltet i det området som her er markert rosa. Den «doble dekoren» kan ha gått helt opp, men dekoren er så ødelagt at det er ikke mulig å avgjøre. (Fargen ligger over benkevangen fordi denne skjuler deler av veggen hvor det er dobbel dekor).

Der det er to lag dekor ser den underliggende dekoren ut til å være meget lik den synlige dekoren. Dette er det eneste stedet i skipet NIKU har funnet to lag dekor, bort sett fra oppe i stolen i skipet hvor det er malt en «ikatvev-imitasjon» over rankedekoren i forbindelse med etableringen av stolen i 1767. Det kan være flere steder hvor det ligger to lag rød farge. Dette er ikke kartlagt.



To lag rød maling er funnet på korskillet, opp mot og inn på dekoren

¹⁵ Se fotnote 6.

¹⁶ Hele veggen kan være malt opp. De øvre delene er så ødelagt at dette er vanskelig å si med sikkerhet.

3.4 Tidligere behandling

Det er ikke funnet noen informasjon om tidligere behandling i Riksantikvarens arkiv. NIKU har heller ikke observert spor etter tidligere konsolidering.

3.5 Er den nåværende dekoren den opprinnelige?

NIKU har ikke funnet noe som indikerer at dekoren i skipet og dåpshuset er sekundær, bortsett fra i de områder som er beskrevet under avsnittene 3.3.3 og 3.3.4 ovenfor. Dateringen av dekoren er fortsatt usikker. XRF-undersøkelsen, se vedlegg 1, viste at det trolig er det samme gule pigmentet, gul oker, som er brukt ved begge oppmalinger på nordveggen felt 2. Vurdering av materialprøvene, se vedlegg 2, ga ikke informasjon som kunne være til hjelp for en datering av dekoren.

De følgende bildene fra 2012 gir en oversikt over dekoren i skipet:



3.6 Behandling av dekoren i skipet

3.6.1 Vurdering for behandling av dekoren

NIKU ønsket å behandle minst mulig av dekoren. Dette er en dekor som ikke tidligere er konsolidert og det var et mål å bevare mest mulig av den samlede dekoren i skipet ubehandlet så lenge som mulig.

Muligheten for berøringsslitasje har veid tungt når NIKU har vurdert hvilke områder som burde behandles og ikke. Men også for dekor utsatt for berøringsslitasje har NIKU vært tilbakeholdende med behandling. Konsolidering av utvalgte områder oppe på veggen er gjort for å bevare områder av dekoren der den ikke er slitt av berøring.

3.6.2 Behandling

Støv er fjernet med pensel kun ved å løfte støv og støvtråder av overflaten med pensel og samle dette med støvsuger.

Konsolidering er gjort ved påføring av størlim med pensel gjennom japanpapir. Det er brukt 2,5 % størlimløsning i vann. Temperaturen på limløsningen har variert mellom cirka 45 og 40 °C. Overskudd av størlim er fjernet med absorberende papir lagt på japanpapiret og bruk av liten malerulle på papiret. Nytt absorberende papir ble lagt på flere ganger før absorberende papir og japanpapir ble fjernet. Behandlingen ble avsluttet ved at et rent japanpapir ble lagt på for å fjerne eventuelt gjenværende lim på overflaten. Det er brukt sidelys for å kunne se om lim lå igjen på overflaten.

3.6.3 Behandlede områder

Vestvegg, på nordsiden: Hele bredden fra gulsvill opp til slitasjeområde etter galleriet.

Nordvegg:

Felt 1(regnet fra vest): Fra slitasjeområde etter galleriet og ned til labank¹⁷ på veggen som fester benkeryggene til veggen.

Felt 2(regnet fra vest): Fra himling og ned til labank på veggen som fester benkeryggene til veggen.

Felt 3(regnet fra vest): Fra slitasjeområde etter galleriet og ned til labank på veggen som fester benkeryggene til veggen.

Felt 4(regnet fra vest): Fra cirka 2m opp på veggen og ned til labank på veggen som fester benkeryggene til veggen. Veggbord nummer fire fra øst er ikke behandlet.

Sydveggen og vestveggen mot syd er ikke behandlet.

Hvilke områder som er konsolidert er markert på foto. Se vedlegg 4.

Sydvegg: Ingen områder er behandlet

Himling: Ingen områder er behandlet

¹⁷ Det som her er kalt labank er et bord som ligger på flasken inn mot veggen og som er en del av benkekonstruksjonen. Dekoren er malt ned til dette bordet. Veggen nedenfor er umalt..

3.6.4 Kommentar til behandlingen

Konsolideringsprosessen forløp tilsynelatende uten problemer. Ingen maling eller pigmentpartikler kunne sees på japanpapiret når dette ble løftet av veggen etter at overflødig lim var fjernet. Vi var spesielt opptatt av dette, ettersom malingen var veldig bindemiddelfattig i flere områder.

Vi konsoliderte først de øvre delene av de områdene i skipet som skulle behandles. Da store deler av de øvre områdene var behandlet, og etter at vi hadde konsolidert noen områder nede på den østlige delen av nordveggen, så vi, etter at veggen var tørr, at det var en visuell forskjell i den lyse bunnfargen mellom de ubehandlede og de behandlede områdene. Forskjellen var mest påfallende i områder med stor bruksslitasje, men også andre steder på nordveggen var det mulig å se forskjell mellom de behandlede og de ubehandlede områdene.

Vi hadde umiddelbart ingen forklaring på endringen. Vi testet derfor to forskjellige metoder for å fjerne overskytende lim på et område hvor vi besluttet å fortsette konsolideringen (felt 1 på nordveggen, nede på veggen). Se vedlegg 4 for forklaring av metoder.

De to metodene ga helt like resultater, og det var ikke mulig å se pigmentpartikler på japanpapiret. Vi størlimkonsoliderte dessuten et område med lyspåvirket tre uten maling på den øvre konstruksjonen i dâpshuset og på baksiden av en av benkevangene på sydsiden i skipet. Her var treverket slitt på samme måte som på veggen. På begge steder endret treet farge; det ble varmere i tonen.

Basert på tidligere erfaring med størlim og det arbeidet som ble utført i Kvernes er det følgende våre tanker om hvorfor behandlingen ga denne endringen:

- Endringen er størst i områder hvor det er lite maling bevert: Endringen i treverkets farge bidrar til opplevelsen av en endret overflate. Treverket kan ha endret farge fordi støv og løse partikler er fjernet fra overflaten.
- Til tross for at det ikke var mulig å se det, er det mulig at pigmentpartikler har fulgt med japanpapiret når dette er løftet av.

Denne erfaringen viser med all tydelighet at konserveringsarbeid aldri er rutine

Ett bord i felt 4 står som ubehandlet referanse.



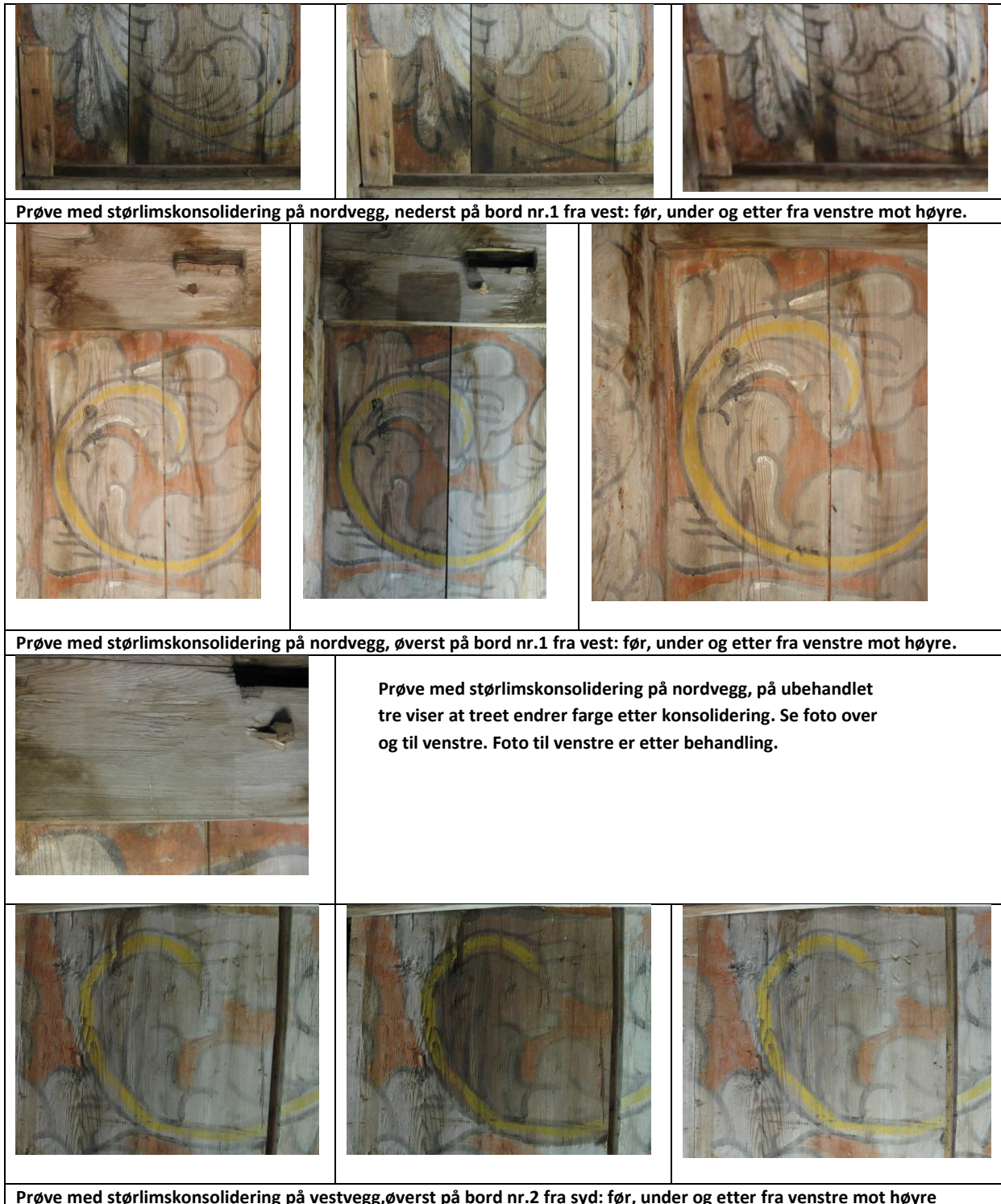
Felt 4 på nordvegg før behandling.



Felt 4 på nordvegg etter behandling i 2013. Ett bord i felt 4 (bord nummer 4 fra stav mot øst) står som ubehandlet referanse. Det er på bildet til høyre marker med rød omramming

3.7 Behandling av dekoren i dåpshuset

Det ble gjort tre prøver på nordveggen, en på sydveggen og en på vestveggen før beslutning om konsolidering ble tatt.



For prøvene vist over og for prøven på sydsiden var det ikke mulig å observere overgang mellom ubehandlet og behandlet område, eller noen fargeendring, - bortsett fra på det umalte treverket. Disse prøvene var gjort i områder hvor det var forholdsvis mye maling bevart. For å bekrefte at det

trolig ville være vanskelig å konsolidere kun utvalgte deler av veggdekoren på vest- og nord-veggen, slik ønsket opprinnelig var, ble det gjort en prøve i et meget avslitt område, se foto nedenfor.



Prøve med størlimskonsolidering på nordvegg, oppe på bord nr. 4 fra vest: før, under og etter fra venstre mot høyre

3.7.1 Beslutning om konsolidering i dåpshuset

Prøven på nordveggen på bord nummer 4 regnet fra vest, bekreftet det ikke ville være mulig å konsolidere utvalgte deler av dekoren på denne veggen. Ettersom vi mente at behovet for konsolidering ikke forsvarte endringen i dekoren ved en konsolidering, besluttet vi å ikke konsolidere nordveggen. Det samme argumentet gjaldt hoveddelen av vestveggen. På vestveggen valgte vi å konsolidere de nedre delene av veggen, ettersom vi kunne legge overgangen mellom konsolidert og ukonsolidert område i et felt i dekoren med så stor bruksslitasje at overgangen ikke ville være synlig. Bord nummer en på vestveggen, regnet fra syd ble konsolidert i sin helhet for å fjerne noe av skjoldene i dekoren.

3.7.2 Behandlede områder

Sydvegg: Alle områder med bevart dekor .

Vestvegg: Bordet helt syd mot hjørnestolpen ble behandlet i full høyde, mens bordet helt mot nord ble behandlet i en høyde på cirka 120cm. På resten av vestveggen ble kun nedre del behandlet. Behandlede områder på vestveggen er markert på foto i vedlegg 4.

Nordvegg: Denne veggen ble ikke behandlet

4 Kongemonogrammet på korskillet

Monogrammet er beskrevet i NIKU oppdragsrapport 256/2011 og 192/2012. Se vedlegg 5. Monogrammet er sist behandlet av NIKU i 2011.

4.1.1 Beskrivelse



Siden som vender mot skipet. Foto 2011



Siden som vender mot koret. Foto 2011

Monogrammet består av Kong Christian 6.s kronede initialer stående på et skriftfelt, med ordene Deo et Populo (For Gud og Folket) påmalt, flankert av kronede løver med hellebarder. Monogrammet står på en gjenbrukt(?) list festet til korskilletts vestsiden. Kong Christian 6. var konge over Danmark-Norge i perioden 1730-1746. Kongemonogrammet er høyst sannsynlig satt opp i kirken i forbindelse med kongeparets store norgesreise i 1733.

4.1.2 Tidligere behandling

Gjenstanden ble rensert og konsolidert av NIKUs konservatorer i juni 2011. Under feltarbeid i 2012 viste undersøkelser at det hadde oppstått nye oppskallinger i malingen, - også i områder som ble konsolidert i 2011.

4.1.3 Tilstand og behandling i 2013

Tilstanden varierte mye fra farge til farge. De brune og røde områdene var i forholdsvis god tilstand. I disse områdene var det lite løs maling sammenlignet med tilstanden i 2011. Dette er områder med

svært tynn maling og oppskallingene skyldtes dårlig heft mellom grundering og malinglag. Tester viste at punktkonsolidering med Lascaux Medium for Consolidation (LMC) fungerte tilfredsstillende. I de brune og røde områdene var det ofte unødvendig med bruk av varmeskje etter påføring av limet. Et forsiktig press med en lett fuktet bomullsdott var tilstrekkelig for å oppnå heft mellom den løse malingen og underlaget. På siden mot koret er ikke monogramfeltet i midten dekket med slagmetall. Overflaten her er dekket av et nærmest transparent, lyst lag. Dette er sannsynligvis undermalingen som ikke er dekket med et toppstrøk. I dette området var store deler av malingen uten feste til underlaget. Malingen sveller i vann, og det var nødvendig å vente til limet var nesten tørt før varmeskje kunne brukes. I de grønne områdene (hellebardene) var mer enn halvparten av malinglaget uten feste til underlaget. Her var problemet manglende feste mellom grundering og malinglag. I områder med slagmetall var cirka 10 % uten feste til underlaget. Varmeskje ble benyttet i de grønne områdene og områdene med slagmetall. Alle områder ble sjekket for løs maling etter konsolidering.

4.1.4 Kommentar til tilstanden og etterbehandlingen

Arbeidet med kongemonogrammet var mer omfattende enn forventet. Ifølge konservatoren som arbeidet med kongemonogrammet i 2011, ville det ikke være mulig å utføre punktkonsolidering med LMC om ikke flatekonsolideringen med størlim i 2011 var blitt utført. Før behandling i 2011 ble det anslått at cirka 90 % av malingen var uten feste til underlaget (NIKU Oppdragsrapport 192/2012, s. 22/ se vedlegg 5). For å sikre at ikke mer maling gikk tapt, var en to trinns behandling nødvendig i 2011: Først ble store løse flak med store overflatespenninger konsolidert med størlim gjennom japanpapir, disse flakene ville ikke tålt den direkte påvirkningen fra en spisspensel. Deretter, da disse områdene var sikret, ble det benyttet størlim på spisspensel i de andre områdene med løs maling hvor bruk av spisspensel direkte på malingen var mulig. I 2011 viste testene våre at punktkonsolidering med størlim gav tilstrekkelig heft, og at det ikke endret glansen eller fargen på overflaten. LMC ble også testet. Dette limet gav også heft, men ble vurdert til å gi større endring i glans enn størlim. I 2012 viste imidlertid etterkontrollen av kongemonogrammet at punktkonsolidering med størlim ikke gav tiltrekkelig vedheft over tid, og det ble derfor besluttet å etterkonsolidere med LMC i 2013.

5 Krusifiks på korskillet

5.1.1 Tidligere behandling

Det er ikke funnet dokumentasjon for, eller spor etter, tidligere behandling.

	
<p>Krusifikset sentralt plassert på øverste del av korskillet. Før behandling</p>	<p>Lendekledet og nedre, høyre del torsoen, viser strukturen i treverket og støvet på overflaten før behandling</p>
	
<p>Portrett før behandling</p>	<p>Den guloker, matte malingen nærmest treet ser ut til å ha blitt overstrøket med et limlag på tornekronen. Det øverste laget trekker av malingen.</p>

5.2 Beskrivelse

Skulpturen ble vurdert og behandlet in situ. Skulpturen er et krusifiks som forestiller Kristus på korset med føttene på en hodeskalle med to kryss-stilte knokler. Korset er festet til et ornament i tre som utgjør en del av korsillet. Korsilleornamentet har årstallet 1631 som en del av utskjæringen.

Mål:

Cirkamål i cm	Bredde	Høyde	Tykkelse	Kommentar
Kors	63	96		Hodeskallen medregnet, den stikker nedenfor korsets ende
Kristus	58	76		
Kristus og kors			28	

Krusifikset er skåret i tre og består av flere deler. Det er synlige skjøter som kan tyde på at på krusifikset består av følgende sammenlimte deler:

- Hode, torso og ben
- Tornekrone med påsatte torner. Dette ser ut til å være ekte torner.
- Venstre overarm
- Venstre underarm
- Høyre overarm
- Høyre underarm
- Fingertupper venstre hånd
- Fingertupper høyre hånd
- Høyre fot
- Venstre fot
- Hodeskalle i ornament under Kristus
- To lårbein i ornament under Kristus
- Tre nagler: Nagle i fot, nagle i høyre hånd og nagle i venstre hånd
- Kors vertikal del
- Kors horisontal del
- Seiersfane med INRI (knekt i to deler)

Treretningen på de forskjellige elementene er uvanlig. Dette ble ikke nærmere undersøkt. Tresort er ikke bestemt.

Korset er festet til veggen med to metallnagler. Knoklene er festet i midten med én nagle til hodeskallen. Knoklene er bevegelige. Den fremre leggen er festet til foten med en nagle som er synlig på overflaten

<p>Over: Skjøt mellom kropp og venstre arm</p>	
<p>Til høyre oppe: Skjøt i høyre overarm. Til høyre midte: Skjøt nede på høyre ben</p>	
<p>Skader i overflaten på korset over Kristusfiguren.</p>	
	<p>Tornekronen er skåret for seg og satt på.</p>

5.2.1 Manglende eller skadede deler

Det mangler torner på tornekronen. Seiersfanen med INRI er brukket i to deler som fortsatt henger sammen.

5.2.2 Plassering av krusifikset

Plasseringen kan være sekundær. Det er mulig at korset, før kongemonogrammet ble plassert på korskillet, var plassert lenger nede på korskillet og vendt inn mot koret. Det er spor i korset etter at naglene har vært tatt ut. Se foto nedenfor.

Det er også tatt ut et rektangulært spor i korskillebjelken som kan ha sammenheng med plassering av korset. Se foto nedenfor.



5.2.3 Maling og fargebruk

Malingkvaliteten og oppbygging av dekorlaget har stor likhet med de øvrige 1600-talls gjenstander i kirken. Undermaling med guloker som er brukt som synlig malinglag gjenfinnes på våpenskjoldet bak prekestolen og på prekestolen. Typen skader tilsvarer i stor grad skadetyperne på prekestolen, noe som underbygger at det er samme maleteknikk og malematerialer. Bindemiddelet er ikke undersøkt. Vurdert på utseende og skadetyper, ser det hovedsakelig ut til å være brukt en oljebasert maling, bortsett fra i undermalingen som høyst sannsynlig er limbasert. Det er usikkert om sluttstrøket på tornekronen er limbasert.

¹⁸ Det kan også være det utsveifede ornamentet bak krusifikset som opprinnelig har stått her.

Følgende farger er observert brukt på skulpturen:

Farge	Område hvor fargen er brukt
Brukket hvit?	tynt påført utgjør karnasjonen
Gul (guloker)	som undermaling på hele figuren, hårfarge, kors
Rød	bloddråper på skuldrene, lårene, i ansiktet og rundt naglene på hender og føtter, lepper
Brun	hår og skjegg, øyenbryn
Hvit	seiersfane
Sort	teksten INRI på seiersfanen, øyne, inne i øyenhulene og på nesen, naglene i hender og føtter
Gull	Lendekledet (sannsynligvis oljeforgylling)

5.3 Tilstand

Konstruksjonen og treverket synes å være stabilt. Vi observerte ikke utflyvingshull etter treborende insekter. Flere av tornene på tornekronen er bøyd og/eller splittet. Seiersfanen er knekt på midten og festet med en ny nagle. Delene sitter fast, men er bevegelige. Naglene som fester skulpturen til korset og veggen er rustne, men fungerer tilfredsstillende

Malingen skaller opp flere steder, blant annet på figurens legger, på hodeskallen og på tornekronen, og i fordypninger i figurens hår og skjegg. Det ser ut til at det er den gule undermalingen som skaper problemer. Dette malingslaget er svært reaktivt overfor fukt. På korset og på tornekronen ligger denne gule okerfargen som eneste fargelag, men med en slags ferniss over. I disse områdene er malingen svært oppskallet og skadet. Gullet er i god stand.

Selv skulpturen var svært støvete og skitten. Det finnes også fugleskitt flere steder, blant annet på toppen av hodet, på venstre lår og på venstre side av den fremste knokkelen.

5.4 Behandling

5.4.1 Rensing

Støv ble fjernet med pensel og støvsuger og tørr-renset i med polyuretansvamper for å fjerne løst støv og skitt. I tillegg ble deler av skulpturen våtrenset med saliva for å fjerne fugleskitt og flekker på overflaten. Den gule undermalingen tåler ikke fukt, så våtrensen måtte gjøres med forsiktighet for ikke å væte opp det underliggende laget.

5.4.2 Konsolidering

Løs maling ble festet med Lascaux medium for konsolidering (LMC). Den fuktsensitive gule undermalingen ble seig og «grøtete» i kontakt med limet. Oppskallingene ble derfor dyttet ned med en fuktig bomullspinne i stedet for med varmeskje. Kun de største og mest ustabile oppskallingene ble konsolidert. Tornekronen og korset ble ikke konsolidert.

6 Altertavlen

Altertavlen er beskrevet i NIKU oppdragsrapport 256/2011(Olstad & al 2011) og 192/2012 (Olstad & Kaun 2012). Altertavlen er sist behandlet av NIKU i 2012.

6.1 Tilstand

Tilstanden er vurdert med det blotte øyet og med sidelys. Kun de områdene som kunne nås fra gulvet, og med 7-trinns trappestige plassert på hver side av alteret er vurdert. Gjenstanden er støvete. Generelt er tilstanden god. Det er enkelte små områder hvor det er bom i malingen.

6.2 Tiltak

Det var enkelte løse malingflak. Disse ble festet med LMC. Støv ble fjernet med pensel.

7 Prekestol

Prekestolen er beskrevet i NIKU oppdragsrapport 256/2011(Olstad & al 2011) og 192/2012 (Olstad & Kaun 2012). Prekestolen er sist behandlet av NIKU i 2012.

På skulpturen fra prekestolen som er plassert på korsillet ved prekestolsoppgangen, ble det ikke observert løs maling.

På selve prekestolen er det observert løs maling på arkitekturen. Malingen er stedvis meget sprø og småkrakelert. Det er særlig i skarpe overganger i formen at det er løs maling; inne i kroker, under profiler og lignende. Dette er maling som sannsynligvis ikke vil falle av, men det betyr at prekestolen ikke bør rengjøres. Noen få områder med bom eller løs maling ble også funnet på skulpturene.

7.1 Tiltak

LMC ble brukt for å feste to små punkter med løs maling på skulptur nummer to og tre regnet fra nord.

8 Epitafiet i koret. Tilstandsvurdering

Epitafiet er beskrevet i NIKU Oppdragsrapport 73/2012 (Spaarschuh 2012)

8.1 Tilstand

Tilstanden er vurdert med det blotte øyet og med sidelys. Kun de områdene som kunne nås med 7-trinns trappestige fra hver av sidene er vurdert. Tilstandene er generelt god, men observasjonene som er gjort kan tyde på at malingen har løsnet i minimale områder over det hele etter siste behandling. Denne ble avsluttet i 2012. Det er sannsynlig at nye skader vil fortsette å oppstå. De klimatiske forholdene vil være med å avgjøre for fort skader igjen oppstår.

Kommentarer til noen av fargeområdene:

- Den sorte malingen er knudrete og sprø, særlig nede i høyre hjørne på korpus. Dette kan skyldes sollys fra vinduet som varmer opp malingen.
- Den lyse blå fargen er at svært skjørt malinglag og tenderer til å skalle opp og av i mindre områder.

- Den gulrøde malingen tenderer til å skalle opp i mindre områder langs lister og vulster (inne i kroker og i fordypninger). I den gulrøde malingen på kanten av rammen på det øverste motivet, på epitafiets venstre side, er det noe løs maling
- I karnasjonsfargen er det små oppskallinger som ligger inntil retusjer fra 2012. Disse områdene ble antakelig konsolidert da, men fortsetter å løsne.

8.2 Tiltak

Noen få områder med løs maling – som flak – ble festet med LMC.

9 Epitafiet i skipet

	
<p>Epitafiet på nordveggen i skipet.</p>	<p>Detalj fra maleriet som viser blanchingen i overflaten</p>
	
<p>Detalj fra øvre del av ramma. De observerte lyse flekkene er høyst sannsynlig mugg.</p>	<p>Detalj fra nedre høyre del av den utsveifede omrammingen. De lyse flekkene er kalksøl.</p>

Epitafiet ble behandlet av Riksantikvarens konserveringsavdeling i 1967 (Norsted 1967). Kun maleriet ble hentet inn til atelieret i Oslo og behandlet. Maleriet ble da voksdublert.

9.1 Tilstand

Det er en form for «blanching» i overflaten. Dette kan skyldes voksbehandlingen, og at det er kommet luft inn i strukturen. Det er ikke observert løs maling.

Maleriet og omrammingen er støvete. Det er kalksøl på rammen. Dette skyldes at epitafiet hang i koret da koret ble overkalket. Det er observert flere områder oppe på rammen som høyst sannsynlig er mugg.

9.2 Tiltak

Støv og synlig antatt mugg ble fjernet fra rammen med pensel og samlet opp med støvsuger. Kalksøl ble ikke fjernet ettersom dette viser tidligere plassering.

10 Våpenskjold

Våpenskjoldene er beskrevet før behandling i NIKU oppdragsrapport 76/2011 (Olstad 2011).

Våpenskjoldene er behandlet ved NIKUs atelier i 2011-2012 og rekonstruert i kirken sommeren 2012.

Se NIKU Oppdragsrapport 73/2012 (Spaarschuh).

10.1 Våpenskjold ved prekestol

Ingen nye skader etter siste behandling i 2012 er observert.

10.2 Våpenskjold på korskillet

Våpenskjold mot nord

Det ble observert enkelte områder med løs maling på den siden som vender mot skipet.

Våpenskjold mot sør

På den delen av våpenskjoldet som var mulig å undersøke, ble observert noen få områder med løs maling på den siden som vender mot skipet.

10.2.1 Tiltak

Løs maling ble lokalkonsolidert med LMC.¹⁹

¹⁹ Konsolideringsmiddelet ble brukt uførtynnet og varmeskje (cirka 60°C) ble brukt for å legge ned malingen.

11 Dør i korets sydvegg

Døra ble behandlet i 2011 sammen med veggfeltet ved oppgangen til prekestolen. Se NIKU Oppdragsrapport 256/2011 (Olstad 2011).



Dekoren på døra på sydveggen er delvis avdekket før 2011. Overmalingen, i form av limfarge og kalkhvitning, som fortsatt ligger på, har fortsatt stedvis dårlig feste til underlaget. I 2011 ble limfargen på døra konsolidert med en 2,5 % størlimløsning gjennom japanpapir. Dette fungerte reelt godt, men deler av overmalingen/kalkingen var svært løs også etter konsolideringen. Det ble derfor gjort forsøk på punktkonsolidering med størlim og LMC, men dette ga heller ikke feste til underlaget. En fjerning av rester av tidligere overmaling vil være tidkrevende og kan føre til at original dekor går tapt.

11.1 Behandling i 2013

Døra ble heftet av hengslene og lagt flatt for å bedre behandlingsmulighetene.

2,5 % størlimløsning i vann med en temperatur mellom 40-45 °C ble påført gjennom japanpapir. Overflødig lim ble fjernet med japanpapir og absorberende papir. Silikonert melinex og deretter absorberende papir ble lagt på overflaten og det hele ble lagt i press til limet var tørt. Forsatt var deler av dekoren uten feste til underlaget.

Avdekking av dekoren mekanisk og ved hjelp av varmt vann ble forsøkt. Dette var uhyre tidkrevende uten at resultatet tilsvarte tidsbruken og avdekking ble forkastet. Forsøk med en svak syre for å løse kalken var forsøkt av konservatorene i 1970-årene, og ble ikke forsøkt nå.

11.1.1 Anvendt metode ved rekonsolidering av dekoren på døra

2,5 % størlimløsning i vann med en temperatur mellom 40-45 °C ble påført med spisspensel langs alle kanter av gjenværende maling. Deretter ble japanpapir lagt på og samme limløsning ble påført på hele flaten gjennom japanpapiret. Malinglaget med japanpapir og absorberende papir på, ble presset

mot underlaget før overflødig lim ble fjernet. Tilstrekkelig varme på limet og bruk av lokalt påført lim før den generelle påføringen så ut til å feste den løse malingen til underlaget.

Dette er en dør som er i bruk. På sikt vil dekoren på denne døra være slitt av på grunn av bruk og fordi overmalingen er en belastning på den gjenværende dekoren.



Døras utside- som nå vender inn i den lille forgangen på kirkens sydside har interessante fargespor og krittsskrift.

Døra må ikke vaskes. Den må heller ikke støvtørres i de områdene hvor det er skrevet med kritt.

12 Døpefont med dåpshimmel

Brodahl mener at døpefonten med himmel kan være laget av Peder Knudsen i 1730-årene (Arkivalia i Riksantikvarens arkiv).²⁰ Dåpefonten og himmelen er umalt.



Døpefont til venstre og undersiden av himmelen på bildet over.



Dåpshimmelen sett ovenfra før støvfjerning. Enkelte av elementene er sekundære.

Døpefonten og baldakinen er skåret i løvtre. Senere tilføyelser ser ut til å være skåret i furu.

12.1 Tiltak

Støv og det som var mulig å fjerne av fugleskitt ble fjernet.

²⁰

13 Annet

Prosjektet inkluderte ikke en gjennomgang av de forskjellige elementene i kirkerommet utover de gjenstandene som etter forprosjektet i 2011 var vurdert som behandlingstrengende (Olstad 2011, Stein 2011). Det følgende er basert på informasjonen gjort i sammenheng med annet arbeid i kirkerommet.

13.1 Korskillet

Undersøkelse av korskillet var ikke en del av prosjektet. Den følgende beskrivelsen der derfor meget summarisk.

Store deler av korskillet mot skipet er malt med en guloker farge som har stor likhet med den guloker grunderingen som er brukt på prekestol og krusifiks. Ornamentdetaljer har vært markert med farge. korskillet har på et tidspunkt fremstått flerfarget og «rikere» enn idag.

	<p>Øvre midtre del av korskillet. Den gule fargen er ujevnt lagt på og aldringen har ført til at ujevnheten har økt. Deler under kongemonogrammet er umalt. Lista med renessanseornamentikk som er festet til korskillet og som kongemonogrammet hviler på, er sekundært brukt.</p> <p>Den grønne fargen fra korsiden synes på kantene av korskillet.</p>
	<p>Det er sannsynlig at korskillet er satt opp da koret ble etablert i 1633. Kan årstallet 1690, nå dekket av kronen på kongemonogrammet, datere malingen på korskillet?</p>

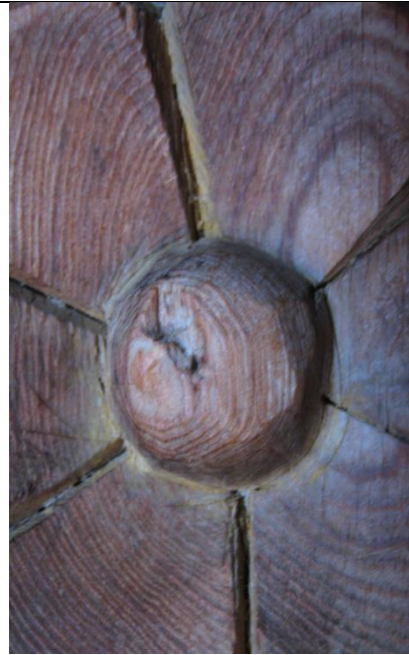
<p>Det er malt kanting på de utsveifede elementene. På «tungedekoren» er treskjæringen understreket med farger, se foto til høyre. Den samme stempelornamentikken finnes her og på elementene fra korskilledørene som er gjenbrukt i skipet.</p>	<p>Det sentrale utsveifede ornamentet har vært flerfarget. Fargene er meget endret og nedbrutt, men det ser ut til at kanten har vært rød, mens de dypere feltene med stempelornamentikk har vært rosa. Pilen markerer et sted hvor det er boret hull. Her kan det ha stått løs ornamentikk som nå er tapt. De lyse flekkene er fugleskitt.</p>
<p>Overgangen mellomkorskilledbjelke og prekestol.</p>	<p>Detaljen over fra samme område viser at det sekundært er malt med en noe mørkere rød i høyre del av det røde feltet.</p>

Korskillesiden som vender mot koret har opprinnelig vært grønn. I dag fremstår fargen slitt. Den er sannsynligvis veldig endret og kan ha vært en tydelig grønn farge.

13.1.1 Deler av korskilledører gjenbrukt i skipet

Korskillet har hatt dører. Hengslene som har båret døren er fortsatt på plass. Fyllingene til dørene er høyst sannsynlig bevart som benkedører i skipet. De er kuttet av i nedre kant og tilpasset benkevangene på sidene. Se foto nedenfor. Det er nærliggende å tenke seg at dørene har hatt samme utforming som korskillet for øvrig.

<p>Vestligste dør i benkerad på nordveggen</p>	<p>Døra har samme grønnfarge innvendig som korskillet. Detaljen til høyre viser at dette kan ha vært en flerlagsstruktur. Dette er ikke nærmere undersøkt.</p>
<p>Dør nummer 4 regnet fra vest i benkerad på nordveggen. Døra er grønnmalt på baksiden, som den vestligste døra. Den grønnmalte sida kan ha stått inn mot koret. Malingen ser ut til å være den samme som den som er bevart på korskillet.</p>	



Detalj av dør nummer 4 regnet fra vest. Det er rester av guloker maling, og samme stempelmerket er brukt i dekoren som de som er funnet på korskillet. På grunn av fargen, som ser ut til å tilsvare den gule fargen på korskillet, er det sannsynlig at denne siden har stått ut mot skipet.



Korskillet, vestdel inn mot koret. Øvre del av korskillets nedre del. Utformingen er meget lik dørene som er funnet i skipet. Det er sannsynlig at benken er sekundær.

Korskillet, vestdel inn mot koret. Nedre del av korskillets nedre del. Benken er i øvre del av bildet. (Blitsen gir ikke riktig fargegjengivelse).

13.2 Gjenbrukt materiale i benkevange

NIKU har ikke systematisk gjennomgått kirkerommet for å undersøke gjenbruk av materialer. Det er sikkert mer gjenbruksmateriale enn det som nevnes i 10.3 og 10.4.



Malingen ligger innenfor sirkelen



Rester av maling og bokstaver observert på baksiden av benkevange nr.2 fra vest på sydsiden av skipet. Det kan stå O og C.

14 Litteratur og arkivalia:

Erdmann, D. 1940. Norsk dekorativ maling. Oslo

Norsted, T. 1967. Restaureringsrapport fra Terje Norsted. 2s. Oppbevares i Riksantikvarens arkiv

Olstad, T.M. 2011. Kvernes stavkirke. Vurdering og forslag til behandling av interiør og inventar. Forprosjekt. NIKU Oppdragsrapport 76/2011.

Olstad, T.M., Moltubakk Kempton, H., Kaun, S. & Apalnes Ørnhøi, A. 2011. Kvernes stavkirke. Undersøkelse og behandling av interiør og inventar i kirkerommet. NIKU Oppdragsrapport 256/2011

Olstad, T.M. & Kaun, S. 2012. Konserveringsarbeid i Kvernes stavkirke sommeren 2012. A335 Kvernes stavkirke, Averøya, Averøy kommune. NIKU Oppdragsrapport 192/2012

Olstad, T.M. 2013. Klimaregistreringer i Kvernes stavkirke 2111-2012, Averøy kommune, Averøya. NIKU Oppdragsrapport 24/2013

Schøning, G. 1910. Reise som giennem en Deel af Norge i de Aar 1773, 1774, 1775 paa Hans Majestetets Kongens Bekostning er gjort og beskreven. 1778. DKVS, Trondheim.

Spaarschuh, C. 2012. Kvernes stavkirke. Konservering av epitafiet i koret, tre våpenskjold og en lysestake. NIKU Oppdragsrapport 73/2012

Stein, M. 2011. A 335 Kvernes stavkirke, Averøy kommune, Møre og Romsdal. Tilstandsregistrering av kunst og inventar. NIKU Oppdragsrapport 79/2011

Storsletten, O. 1994. Kvernes stavkirke. I: Forseth, T. red. En reise gjennom Norsk Byggekunst. Fortidminneforeningens eiendommer gjennom 150 år. Oslo 1994. ss 49-54

Storsletten, O. 2010. Stav og laft. Oppmåling og undersøkelse av Kvernes stavkirke. NIKU Oppdragsrapport 196/2010

Transskriberte branntakster fra Riksarkivet i Trondheim. Trolig transkribert av Brodahl²¹

²¹ Overlærer Johan Ernst Olaus Brodahl (1871-1948) var født i Rennesøy i Rogaland. Foreldrene var sokneprest Peter Marius Brodahl og Johanne Marie Henriette Bull. Brodahl tok teologisk embetseksamen i 1894, men tok ikke det praktiske seminar, og praktiserte aldri som prest. Han hadde flere lærerposter; på Lillehammer 1900, Bodø 1905, Hamar 1915 og Trondheim fra 1917. Som student skrev Brodahl blant annet fortellinger for barn (en del ble utgitt 1897, "Lek og liv"). Han skrev også historiske tablåer osv.

Ved siden av sitt arbeid som lærer drev Brodahl med historisk forskning. Hans hovedemner var kunsthistorie, håndverkshistorie og personalhistorie, vesentlig fra Trondheim, men også fra Trøndelag eller og fra Nordland. Resultatene av forskningen utga han i spredte småskrifter og avisartikler. Hans største arbeid var verket u 5 bind om Trondhjems uldsmeder, som ble utgitt i årene 1923-1948.

[http://www.arkivportalen.no/side/arkiv/detaljer?arkivId=no-a1450-08000000023605\(091013\)](http://www.arkivportalen.no/side/arkiv/detaljer?arkivId=no-a1450-08000000023605(091013))

15 Vedlegg

15.1 Vedlegg 1 Røntgenfluorescens (XRF)

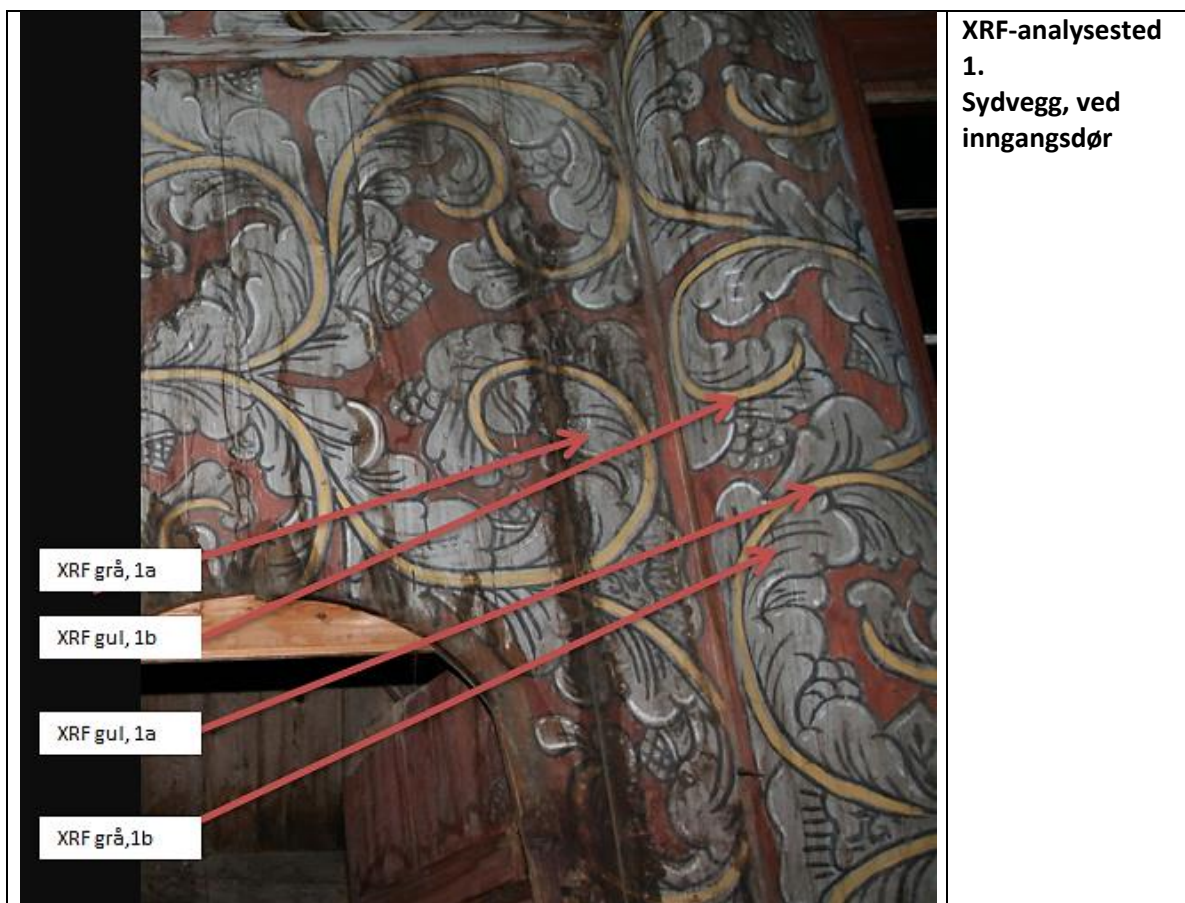
XRF-analyser av gult pigment i limfargedekor, Kvernes stavkirke

Hanne Moltubakk Kempton

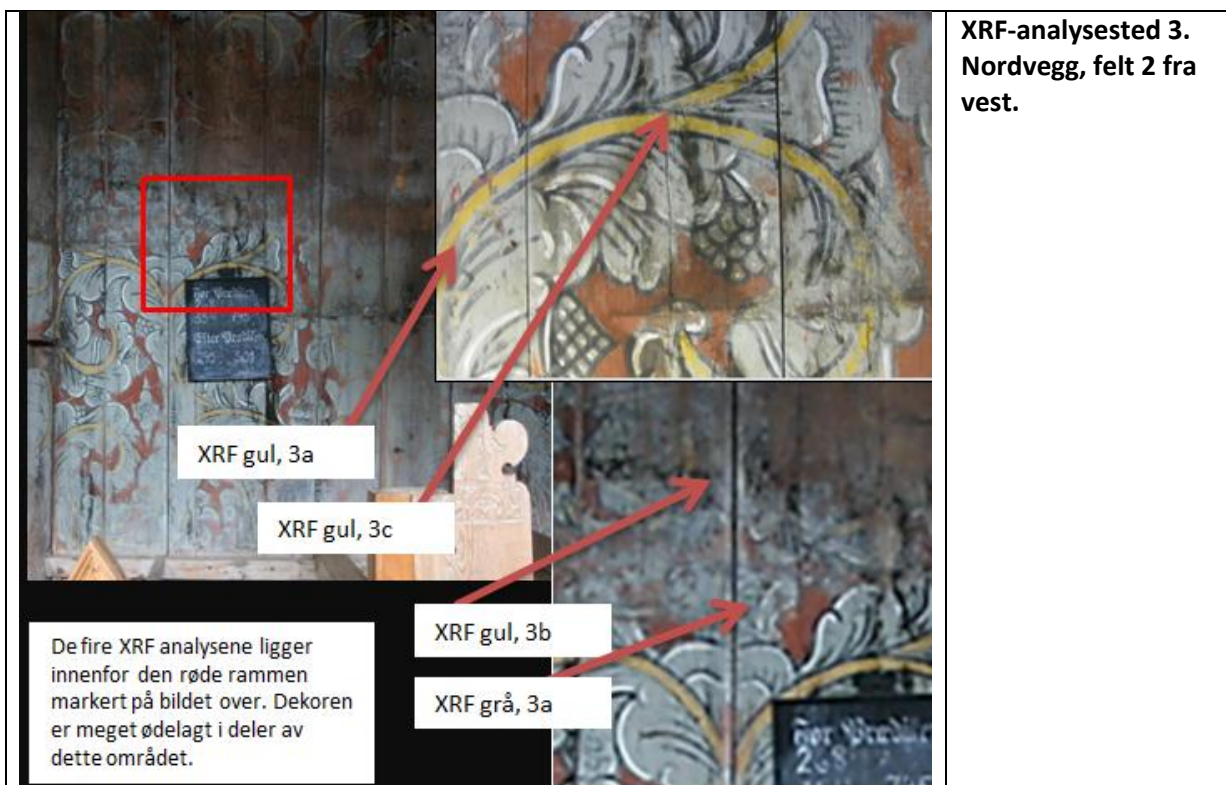
Analysene ble utført for å undersøke følgende hypotese: Den tilsynelatende ulikheten i gulfargene på de limfargedekorerte veggene i skipet i Kvernes stavkirke skyldes at det er brukt forskjellige gulfarger og at de er påført på ulikt tidspunkt.

En XRF-analyse av de uorganiske bestanddelene vil kunne gi informasjon om pigmentbruk i de ulike analyserte områdene. Gjennom historien har det vært benyttet ulike gule pigmenter, og dersom det viser seg at de analyserte områdene gir utslag på ulike grunnstoffer, kan dette støtte hypotesen.

Metode: Det ble utført 14 målinger: syv målinger fra tre gule områder og syv målinger fra den grå bunnfargen i umiddelbar nærhet til måleområdet. De analyserte områdene er merket av på foto, se nedenfor.²²



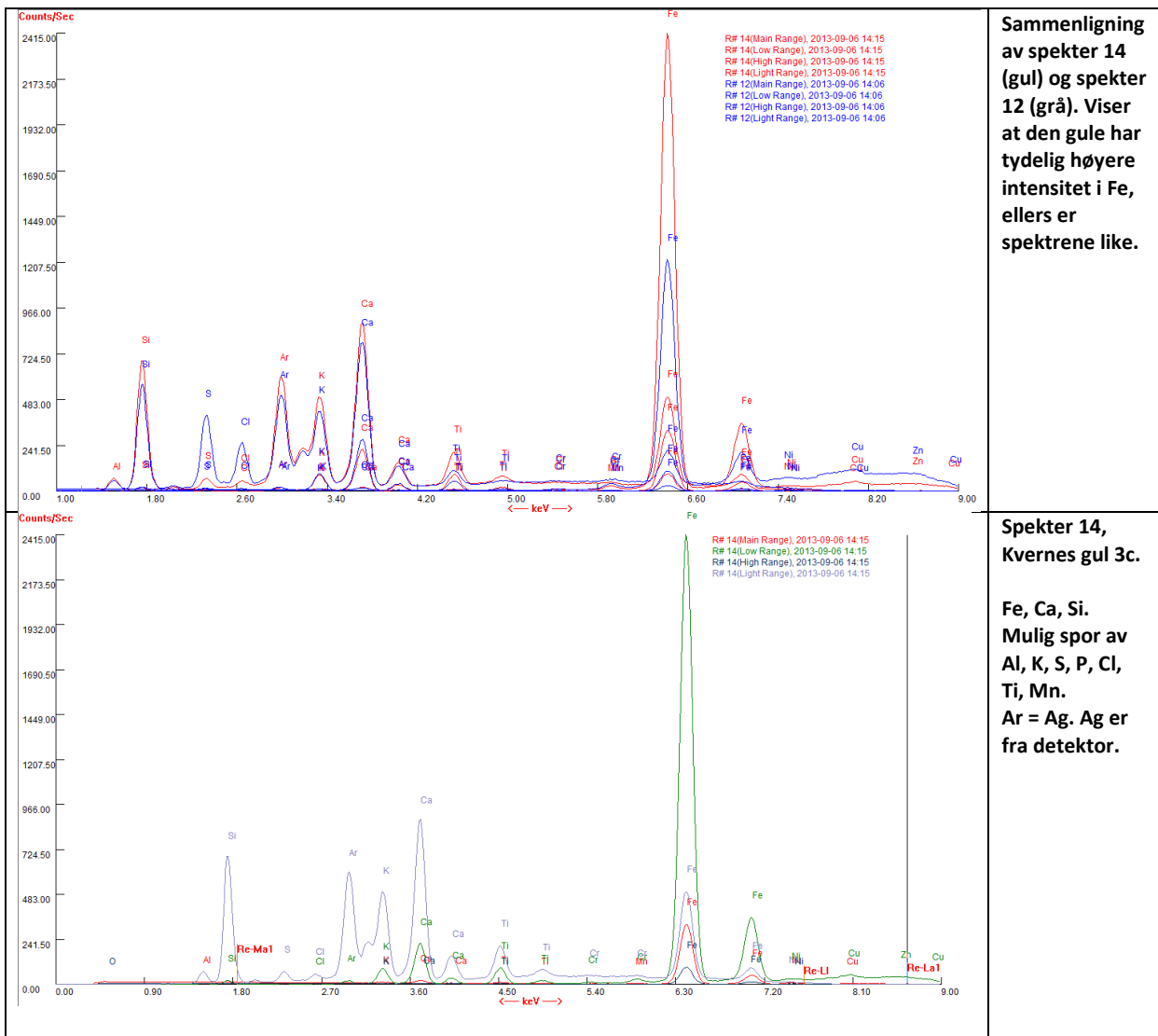
²² Næropptak av områdene ligger i Riksantikvarens fotoarkiv.

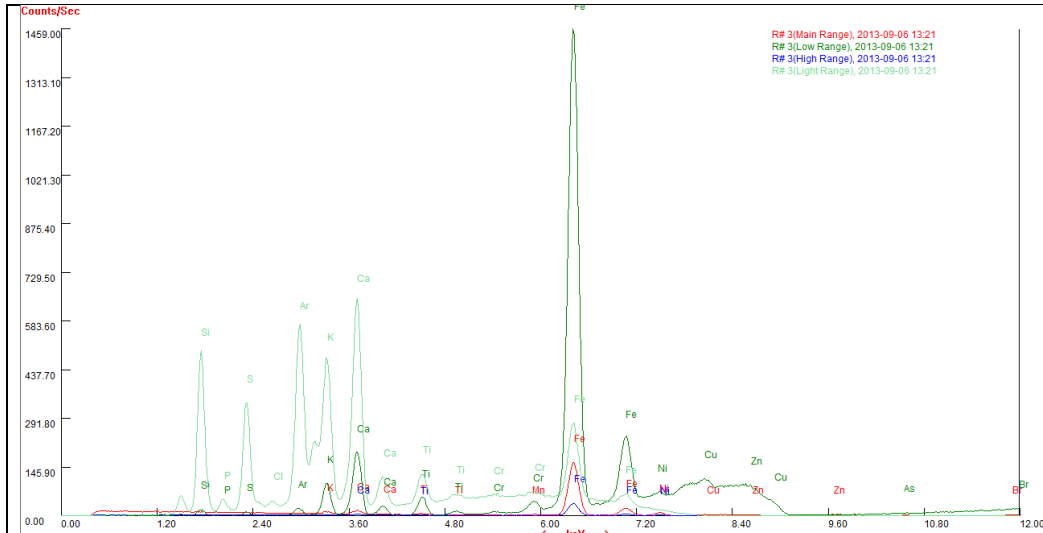


Det ble brukt en håndholdt og batteridrevet NITON XRF XL3t GOLDD+ -instrument med 50KV/200µA røntgenrør. Spektrene ble undersøkt kvalitativt ved bruk av Niton Data Transfer Version NDT_REL_8.2 programvare.

Reading ...	Time	Type	Duration	SAMPLE	LOCATION	INSPECTOR
3	2013-09-06 13:21	Mining	121.83	kvernes gul 1a	sor	kme.hmk
4	2013-09-06 13:28	Mining	123.84	kvernes gul 1b	sor	kme.hmk
5	2013-09-06 13:31	Mining	124.55	kvernes graa 1a	sor	kme.hmk
6	2013-09-06 13:36	Mining	122.87	kvernes graa 1b	sor	kme.hmk
8	2013-09-06 13:44	Mining	124.51	kvernes gul 2a	nord	kme.hmk
9	2013-09-06 13:48	Mining	123.27	kvernes gul 2b	nord	kme.hmk
10	2013-09-06 13:52	Mining	122.22	kvernes graa 2	nord	kme.hmk
11	2013-09-06 13:59	Mining	121.94	kvernes gul 3a	nord	kme.hmk
12	2013-09-06 14:06	Mining	122.86	kvernes gul 3b	nord	kme.hmk
13	2013-09-06 14:11	Mining	121.97	kvernes graa 3a	nord	kme.hmk
14	2013-09-06 14:15	Mining	122.05	kvernes gul 3c	nord	kme.hmk

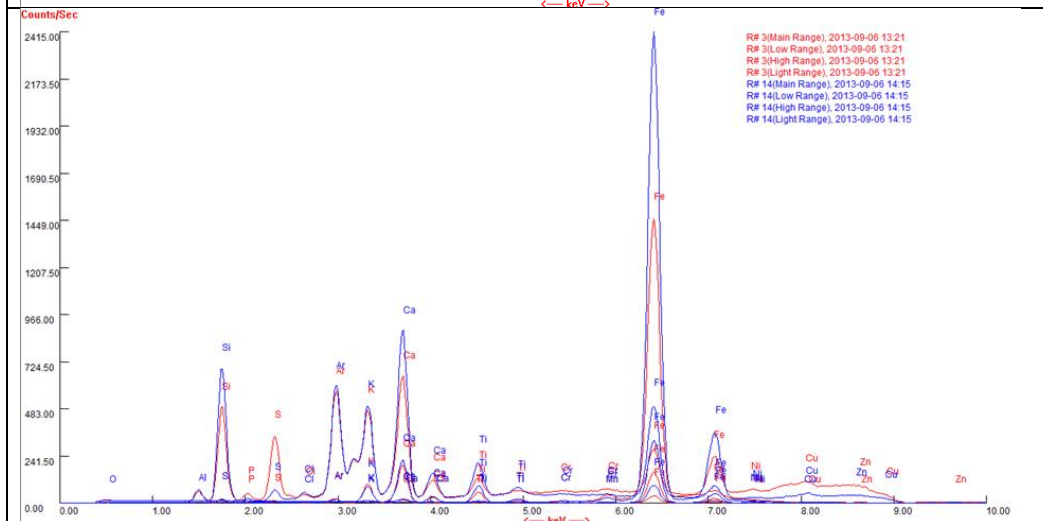
Resultat



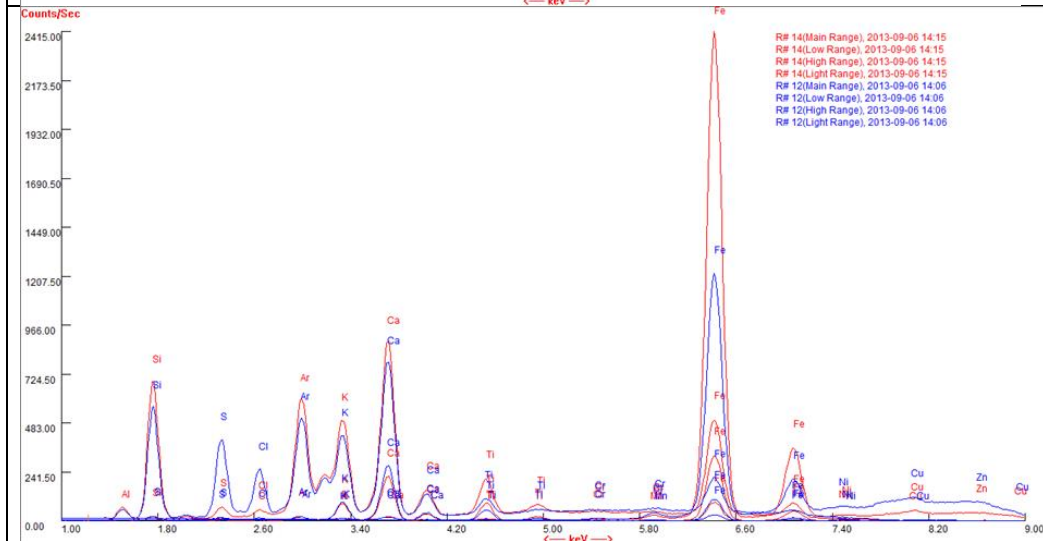


**Spekter 3,
Kvernes gul 1a.**

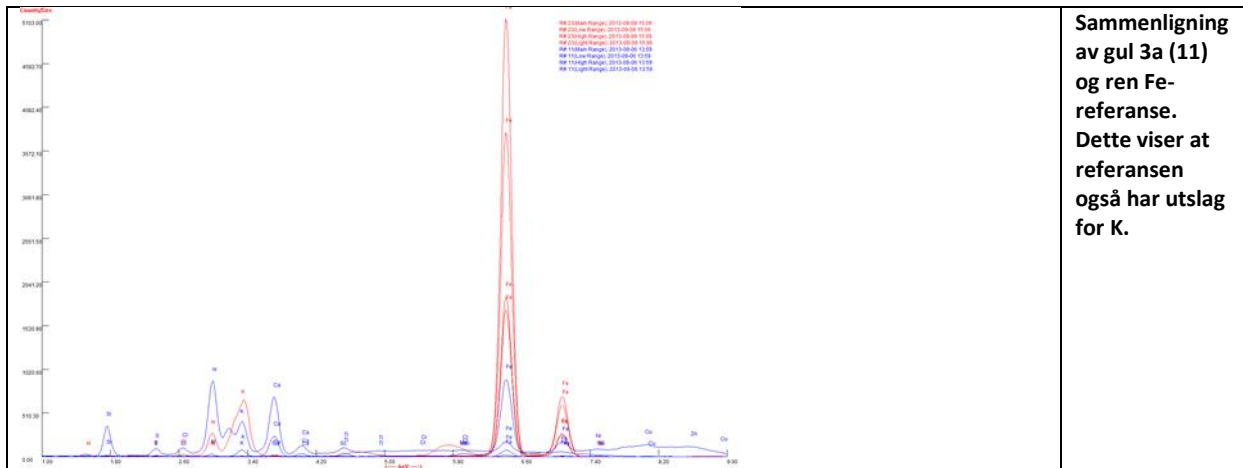
**Spekter viser:
Fe, Ca, Si.
Mulig spor av
Al, K, S,P, Cl, Ti,
Mn.
Ag toppen
skyldes
detektoren.**



**Sammenligning
av spekter 3
(rød) og
spekter 14
(blå). Dette er
to gulfarger
som ble
vurdert ulike.
Spektrene er
svært like og
har de samme
toppene.**



**Sammenligning
av spekter 14
(gul) og spekter
12 (grå). viser
at den gule har
høyere
intensitet av Fe
og Ti
sammenlignet
med grå. Det er
også en høyere
intensitet av Ca
i grå
sammenlignet
med gul.**



Tolkning og oppsummering av resultatene

Resultatene støtter ikke den oppsatte hypotesen om at gulfargene er forskjellige og påført på ulik tid. De ulike målingene av gulefelter ser ut til å inneholde samme uorganiske stoffer.

Spektrene er så like at det er sannsynlig at samme pigment er benyttet.

Spektrene fra grått og gult er også nesten identiske. Formålet med XRF-målingene var ikke å gi en fullstendig identifikasjon av pigmentene som er benyttet, men funn av Fe tyder på at begge er jernoksider. Den grå er antakelig i blandet kritt eller gips (Ca, S). Muligens skyldes funn av P at bensort er brukt, men mengden er så liten at det også kan skyldes urenheter i overflaten. Mn, Si og Al er vanlige urenheter i naturlige jernoksider, som oker. Funn av Si og Cl kan skyldes støv og salter på overflaten. Det er usikkert hva funn av K skyldes, men den rene Fe-referansen viste også et utslag av K. Det er også usikkert hva funn av Ti kan skyldes, men mengde er så liten at det antakelig skyldes urenheter i pigment eller på overflaten. Det er en mulighet at det kan være organiske stoffer tilstede som ikke detekteres med XRF.

15.2 Vedlegg 2. Materialprøver

Det ble tatt ut prøver av limfargedekoren i skipet for å se om det var mulig å se to lag rød maling og i håp om å få mer informasjon om den gule fargen. Prøvene oppbevares hos NIKU. Prøvene er støpt inn, slipt og betraktet i mikroskop i forskjellige forstørrelser.

Oppsummerte observasjoner



Prøvene ga lite informasjon utover det man kunne se på veggen. Ved betraktning under mikroskopet er prøvene, av tekniske grunner, mettet med glyserol. Fordi bindemiddelet er lim, fukter glyserolen prøven og det vanskelig å få noen informasjon om det grå underliggende laget.



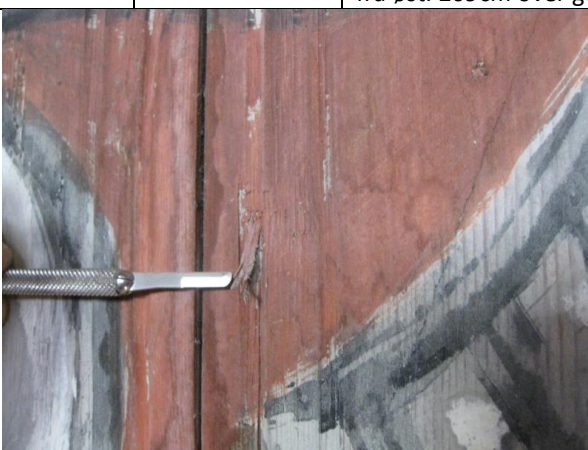


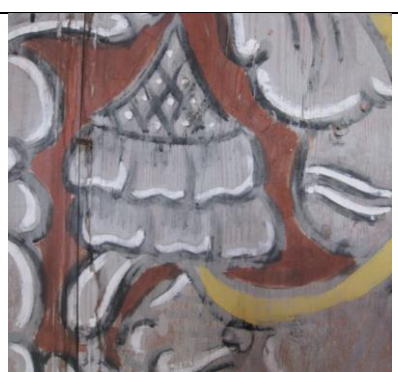
Det er ikke observert to gule eller to røde lag i noen av prøvene. Der materialprøvene ble tatt ut i et slitt område er fargelaget i prøven meget tynt. Ingen av lagene fluoriserer i U.V.

Rød. Finpigmentert, homogent lag som er tolket til å være det samme i alle prøvene. Laget i prøvene er meget tynt. Tykkelse er ikke målt. Pigmentet er ikke bestemt, men vurdert på utseendet i prøven og på veggen, samt hvilke pigmenter som var i vanlig bruk i perioden er dette sannsynligvis en jernoksidrød






Gul. Finpigmentert, homogent lag som er tolket til å være det samme i alle prøvene. Det gule laget varierer i tykkelse fra prøve til prøve. Prøve C viser et forholdsvis tykt lag. Tykkelse er ikke målt. Pigmentet er ikke bestemt, men vurdert på utseendet i prøven og på veggen, informasjonen hentet ved XRF-analyse, samt hvilke pigmenter som var i vanlig bruk i perioden er dette sannsynligvis en gul oker.

Malingprøver fra limfarge i skip (2011)

Prøve nr	Farge på overflaten	Uttakssted	Definering av uttakssted	Kommentar
1	Gul	Sydvegg under prekestol.	26,5 cm fra stav øst, 139cm over gulv	
Foto:				Området hvor prøven er tatt.

2	Rød	Sydvegg under prekestol	27,5 cm fra stav øst, 152 cm over gulv	
Foto:				 <p data-bbox="997 649 1332 683">Området hvor prøven er tatt.</p>
3	Rød	Vestvegg, felt 3.	64,5 cm vest for stav nr.2 fra øst. 209cm over gulv	
Foto:				 <p data-bbox="997 1176 1332 1209">Området hvor prøven er tatt</p>
4	Rød	Vestvegg	45 cm vest for stav nr.2 fra øst.206 cm over gulv	
Foto:				 <p data-bbox="997 1691 1332 1724">Området hvor prøven er tatt</p>

Malingprøver fra limfarge i skip, gule farger (2012)

Prøve nr	Farge på overflaten	Uttakssted	Definering av uttakssted	Kommentar
A	Gul	Dåpshus, sydvegg		Eventuelt eldste farge?
Foto				 Området hvor prøven er tatt
B	Gul	Skip, nordvegg, rett over salmenummertavle mot vest		Oppmaling?
Foto				 Området hvor prøven er tatt
C	Gul	Skip, nordvegg, mot stav nr.1 regnet fra øst		Oppmaling?
Foto				

15.3 Vedlegg 3. Anvendte materialer

Tiltak	Metode	Materialer (Handelsnavn/løsning)	Materialer (kjemisk sammensetning)	Område
Konsolidering	Påført med pensel gjennom japanpapir	Størlim. 2,5 % løsning i vann	Kollagenprodukt produsert fra størens svømmeblære	Dekor på skipets og dåpshusets vegger
Konsolidering	Påført med spisspensel	Størlim. 2,5 % løsning i vann	Kollagenprodukt produsert fra størens svømmeblære	Dør i korets sydvegg
Konsolidering	Lim påføres gjennom papiret	Type Japanpapir: bib. Tenguijo 11-12 g pr m		Dekor på skipets og dåpshusets vegger Dør i korets sydvegg
Konsolidering	Påført punktvis med spisspensel, varmeskje ca. 60 °C (dersom nødvendig). Limet er brukt ufortynnet.	LMC Lascaux Medium for Consolidation	En vannbasert dispersjon av en akrylcopolymer.	Altertavlen Epitafiet i koret Våpenskjold Kongemonogram Prekestol Krusifiks
Overflaterensning	Spytt, påført med bomull på viklepinne	Saliva		Krusifiks

15.4 Vedlegg 4. Konsoliderte områder i limfargedekoren

15.4.1 Konsoliderte områder i dåpshus

Nordveggen ble ikke konsolidert. Hele sydveggen nedenfor vinduet ble konsolidert. Testområder på de tre veggene er omtalt i rapporten.

Vestvegg



Vestvegg.

Områder som er markert med grønt er konsolidert fra gulsvill og opp til markeringen tegnet på fotografiet. Avslutningen i øvre kant er med hensikt ikke gjort som en rett linje. Bordet mot nord er konsolidert høyere enn de øvrige fordi det var behov for det.

15.4.2 Konsoliderte områder i skip

Sydveggen ble ikke konsolidert, heller ikke vestvegg mot syd, eller himlingen

Vestvegg, mot nord





Områder markert med grønt er konsolidert. Veggen og stavene er konsolidert helt ned. Det vil si at i de nedre delene- som ikke sees her (og som er skjult av benkeryggen)- er alle de dekorerte områder konsolidert. Den mangelkantede staven/stolpen mot koråpningen er ikke konsolidert mot syd eller vest.

Nordvegg, felt 1 fra vest



Områder markert med grønt er konsolidert. Staven mot vest er konsolidert helt ned. Det vil si at i den nedre delen av staven - som ikke sees her - er det dekorerte området konsolidert.

Nordvegg, felt 2 fra vest

	
<p>Stav mellom felt 1 og felt 1. Områder markert med grønt er konsolidert.</p>	<p>Områder markert med grønt er konsolidert. Staven mot øst konsolidert helt ned. Det vil si at i den nedre delen- som ikke sees her- er det dekorerte området konsolidert. Salmenummertavlen ble fjernet før veggen ble behandlet.</p>

Nordvegg, felt 3 fra vest



Områder markert med grønt er konsolidert. Epitafiet ble ikke fjernet. Vest for epitafiet i dette feltet ble det ikke konsolidert.

Nordvegg, felt 4 fra vest

Områder markert med grønt er konsolidert. Det er konsolidert ned til det liggende bordet på veggen på alle stående bord hvor dekoren er markert som konsolidert. (Når det er markert grønt på elementer foran veggen betyr det at veggen som er skjult av elementet er behandlet).

Nordvegg, felt 1, metodetesting

Etter at overflødig konsolideringsmiddel var fjernet og veggen hadde tørket opp, så vi at det var en visuell forskjell i den lyse bunnfargen mellom de ubehandlede og de behandlede områdene.

Forskjellen var mest påfallende i områder med stor bruksslitasje.²³ Vi testet derfor to forskjellige metoder for å fjerne overskytende lim på et område hvor vi besluttet å fortsette konsolideringen (felt 1 på nordveggen, nede på veggen).



Testfeltet i felt 1. Feltet er mørkere enn det øvrige.



Det våte området er testfeltet. På bordet til venstre ble samme metode for fjerning av overskytende lim brukt som for resten av veggen. For bordet til høyre ble det ikke brukt et ekstra japanpapir til slutt.



Det var ikke mulig å se noen forskjell mellom de to områdene etter at veggen var tørr. Dekoren rundt testfeltet er konsolidert.

²³ Det må nevnes at en kollega som ikke hadde deltatt i prosessen, men som kom senere for å delta i arbeidet, ikke kunne se forskjellene før de ble pekt ut, så det er ikke snakk om dramatiske forskjeller.

15.5 Vedlegg 5. Tidligere vurdering og behandling av kongemonogrammet



Siden som vender mot skipet



Siden som vender mot koret

Beskrivelse

Monogrammet består av Kong Christian 6.s kronede initialer stående på et skriftfelt, med ordene Deo et Populo (For Gud og Folket) påmalt, flankert av kronede løver med hellebarder. Monogrammet står på en list. Kong Christian 6. var konge over Danmark- Norge i perioden 1730-1746. Kongemonogrammet er høyst sannsynlig satt opp i kirken i forbindelse med kongeparets store norgesreise i 1733.

Gjenstanden er skåret i et lyst løvtre og er satt sammen av flere deler. Maksimum høyde er 92 cm, mens maksimum bredde er 160 cm. Det sentrale speilmonogrammet, kronen og skriftfeltet er sammenføyd med treplugg. Hver av de to løvene med hellebarder har fem skjøter: mellom kropp og hode, ved hale, i øvre del av hellebardskaft og ved hellebardblad. Løvene og speilmonogrammet er skåret i ett stykke, det henger sammen ved løvens nedre pote. Det er høy kvalitet på skjæringen og det er ikke gjort forskjell på den siden som vender mot skip og kor. Treskjæreren har vurdert begge sider til å være like viktige.

Monogrammets overflater har en tykk og vannløselig grundering, med unntak av den nedre listen. Grundering- og malingsøyl på de omkringliggende overflatene tyder på at kongemonogrammet må ha blitt malt etter montering på kors skillet. På siden som vender mot koret ligger grunderingen synlig på initialene, kronene, skriftfelt, samt på løvenes man og haledusk. Grunderingen er dekket av et transparent lag, muligens en anleggingsolje/gullgrunn for forgylling. På siden som vender mot skipet er disse elementene belagt med slagmetall på et gulbrunt lag som er trolig er den oljebaserte gullgrunnen. De øvrige områdene på begge sider er malt. Bindemiddelet i malingen kan være en blanding av lim og olje. Malingen ser ut som en mager oljemaling, men den reagerer ikke som en oljemaling. Den sveller ved påføring av fuktighet og ved oppvarming til 60 °C, noe som kan tyde på innhold av lim. Gjenstanden er vurdert til å stå med den opprinnelige malingen, bortsett fra på skriftfeltet under speilmonogrammet.

Tilstand før behandling i 2011

Gjenstanden var meget støvete og hadde en del fugleskitt på overflaten. Cirka 90 % av malingoverflaten var uten feste til underlaget. Det var oppskallinger og avskallinger både i maling og grundering. Malingen hadde også opptørkings-krakeleringer. Dersom malingen er oljebasert er bindemiddelet svært nedbrutt.

Tiltak i 2011

Gjenstanden ble renseset og malingen ble konsolidert og festet til underlaget. Fordi store deler av malingoverflaten var uten feste til underlaget måtte de fleste områdene konsolideres før de kunne renses. Løs maling ble delvis punkt-konsolidert med spisspensel og delvis flatekonsolidert gjennom japanpapir. I begge tilfeller ble det benyttet en 2,5 % løsningsmiddel med størlim. Etter konsolidering måtte overflaten tørke før den kunne renses. Noen områder måtte konsolideres to ganger for å få tilstrekkelig vedheft mellom lagene. I enkelte områder svullet malingen ved kontakt med fuktighet, men trakk seg sammen igjen og la seg ned til underlaget etter opptørking. Dette var særlig et problem i områder med slagmetall og der grunderingen ikke var overmalt. I noen tilfeller var det også nødvendig å bruke varmeskje for å legge ned oppskallet maling.

Overflaten ble renseset for støv og fugleskitt med saliva og lunkent vann på bomullspinne. Fordi mye støv var bundet til overflaten i forbindelse med konsolideringen²⁴, var det ikke mulig å fjerne alt støvet. Selve konsolidering av malinglaget anses som vellykket. Ut fra de gitte forutsetningene er også rensingen vellykket. Gjenstanden ble ikke retusjert.

Tilstand og testkonsolidering i 2012

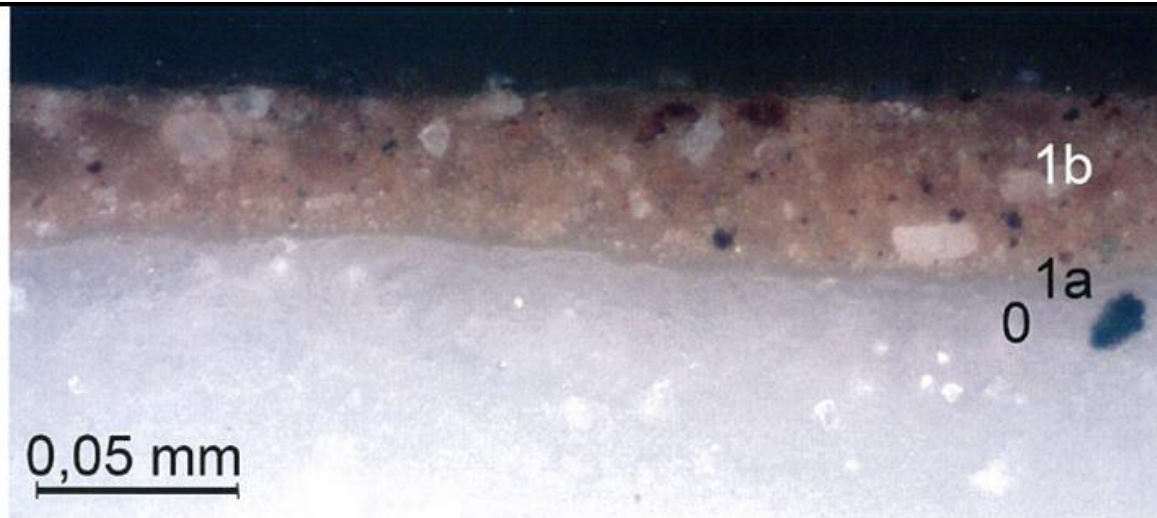
Vurdering av tilstand

Det var i 2012 kommet noen nye oppskallinger etter behandlingen i 2011. Noen av disse er i områder som ble konsolidert i 2011. Rekonservering av kongemonogrammet var ikke lagt inn som en del av feltarbeidet i 2012. Det ble gjort punkt-testkonsolidering på løven mot syd, på det røde feltet i gapet. Konsolideringen ble gjort med Lascaux medium for konsolidering tynnet 1:1 med vann. Dette fungerte bra.

²⁴ Konsolidering måtte gjøres før rensing for ikke å miste malingen.

Analyse av bindemiddelet

Analyser utført ved Nationalmuseet i København²⁵ har vist at bindemiddelet i malingen sannsynligvis er linolje.²⁶ Det ligger dessuten et isolasjonslag mellom grunderingen og det avsluttende malingslaget. Det er mulig at det er dette isolasjonslaget som gjør at malingen slipper fra underlaget og dessuten at det igjen oppstår nye skader.



Figur 2. Makrofotografi af udsnit af tværsnittet af prøve P3b. På tværsnittet ses tydeligt en hvid kridtgrund og et brunligt malingslag (1a) med sorte, hvide og røde pigmentkorn. Mellem grundering og malingslag findes et upigmenteret isoleringslag (lag 1a). Dette ses dog tydeligst under UV-fluorescens.



Figur 3. Makrofotografi af udsnit af tværsnittet af prøve P3b optaget under UV-fluorescens belysning. På bildet ses det tydeligt hvordan det upigmenterede isoleringslag mellom grundering og malelag ligger som en sterkt fluorescerende linje mellom de mindre fluorescerende grunderings og malelag. Der ses dog ikke nogen tegn på nogen form for fluorescerende lag ovenpå malelaget.

Prøve P3b er hentet fra kongemonogrammet. Informasjonen ovenfor er klippet fra Nasjonalmuseet rapport. Det er ikke gitt noen informasjon om hva isolasjonslaget inneholder.

²⁵ Rask, V. Og Glastrup, J. 2011. Bindemiddel- og tværsnitsanalyser av prøver fra Kvernes stavkirke. Sagsnr.11031125. Rapport fra Bevaringsavdelingen, Nationalmuseet. 4.s.

²⁶ Rapporten sier kun at det er funnet linolje i prøven. Vi har gått ut i fra at dette handler om malingsfilmen. Rapporten sier dessuten at det ikke er funnet proteinholdige elementer, som kan tyde på lim, i prøven. Dette forsterker antakelsen av at analysen er utført på materiale fra selve malingsfilmen.

Fotografier tatt før behandling i 2011



Oppskallet og avskallet maling.



Negativt fargespor viser at det har stått noe annet midt over korsilleåpningen før kongemonogrammet ble montert.



Detalj fra baksiden av monogrammet før konsolidering 2011.



Samme område etter konsolidering 2011.

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 136/2013

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 934 66 230

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 922 89 252

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 25
7013 TRONDHEIM
Telefon: 922 66 779 /
405 50 126

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00